

સિદ્ધરાજ અને સતી સાવિત્રી

ગાથા
ગરબો

સતી જસમા ઓઢણ. સિદ્ધરાજ અને સતી સાવિત્રીનો

ગરબો

૧૪૧૨૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૧૨૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મહારાજ સિદ્ધરાજ
અને સતી વસમા એલેલ
વિષય ૬-૩

શ્રી પ્રભુ
મહારાજ સિદ્ધરાજ
અને
સતી જસમા ઓડણ.
ગરબા સાથે વાર્તા.

લખનાર
“ પ્રહલાદ ” દામોદરદાસ બ્રહ્મભટ્ટ
કર્તા “ચંપા શેઠાણી” “અખાદ હીટેકડીય” “ગુણસુંદરી”

પ્રગટ કર્તા
મંગળદાસ જોધપુરામ શાહ બુકસેલર.
રીસોરોડ—અમદાવાદ.

પ્રત ૪૦૦
સને ૧૯૨૮

આવૃત્તિ ૨
સંવત ૧૯૨૪

કિંમત ૦-૮-૦.

સેબક પાસેથી થોડા બદલો આપી તમામ હક્ક પ્રસિદ્ધ કરાવે
 પોતાના સ્વાધીન રાખ્યો છે. માટે તેમની રજા
 વિના કોઈએ છાપવું અગર છપાવવું નહિ.

૧૪૧૨૬

સિદ્ધાપીઠ
 અમદાવાદ
 ગુજરાતી શૌપીસાઈટ-સંગ્રહ

અમદાવાદ-પાનકોરના નાકે મનહર પ્રી-ટીંગ પ્રેસમાં
 ભાતીલાલ ગજુપતરાએ છાપી.

જર્ડી જનતાના ચરણે આ લોકપ્રિય બાળકથી
મોટા વૃદ્ધોના મુખે ચડેલી “ જસમા ઓડણ
નામક વાર્તા ધરતાં હું માઈ અહોભાગ્ય માનું છું.

આજ કાલ ગુજરાતમાં સતી જસમા
દેવીનું નામ પ્રસિદ્ધ છે સ્ત્રીઓ તેના રાસડા
ગાય છે. મેં પ્રથમથીજ જસમાનું જીવન
ચરિત્ર જાણવા ધણો પ્રયત્ન કર્યો. ને જીના ઇતિહાસો મેળવવા અને
અને જસમાની વાત સત્ય છે કે અસત્ય તે જાણવા પ્રયત્નો કર્યો અને
તેમાં પ્રભુ કૃપાએ મને સફળતાની પ્રાપ્તિ થઈ.

થોડાક વખત પર હું એક નાના ગામમાં ગયો હતો જ્યાંથી

મને ૧૮૫૨ નો જીનો ઇતિહાસ મળ્યો જેમાં સતી જસમાનું વૃતાંત પ્રાપ્ત થયું.

હિસાહ પૂર્ણ તે વાંચ્યું, અને જનતાના ચરણે આ સત્ય બીના રજી કરવાનું મહેને મન થયું પણ જ્યાં એકે પુસ્તક મારું પ્રગટ ન થયું હોય ત્યાં હું જનતાના ચરણે આ પુસ્તક શી રીતે ધરી શકું ?

છેવટે પ્રભુની અથાગ દયાનાં કિરણો મારા પર પડ્યાં અને હું અત્યાર સુધીમાં જનતાના ચરણે યથામતિ પુસ્તકો મુકી ગયો છું તેનો કમવાર ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે.

મારું પ્રથમ ગ્રન્થ તે “ ચંપા શેઠાણી ” તેના માટે અત્યાર પહેલાંના પુસ્તકમાં લખાણ લખી ચૂક્યું છું.

ત્યારબાદ “ આબાદ ડિટેક્ટીવ ” તેમાં પણ મહેને મારા પ્રયાસમાં પ્રથમજ લખેલા પુસ્તકમાં ઠીક સફળતા મળી.

એક વરસનું બાળક કેવું હોય ? જન્મતા વારજ બાળક ક્યાંથી પરી પુર્ણ થાય ? રડતું બાળક ત્યાર પછીજ કંઈક બાળકની વૃત્તિમાં આવે. !

તેવુંજ કાલું ઘેલું મારું પુસ્તક તે “ આબાદ ડિટેક્ટીવ ” જગતનો ક્રમ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ મારા પુસ્તકોમાં પણ કાંઈક સારો ખ્યાલ આપવા પ્રયત્ન કરી ચુક્યો. ને તે પ્રયત્નના પરિણામેજ “ ચંપા શેઠાણી ” કાંઈક પ્રતિષ્ઠા પામી. ને તેમાં કેવળ દીનદયાળુની અથાગ દયા ! તેના અથાગ કિરણોનો મારી પર ધોધ પડ્યો.

ત્રીજુ પુસ્તક “ ગુણસંહરી ” આ પુસ્તક પ્રગટ થયા પછી મારા મિત્રોમાના ધણાએ મ્હને સંબોધન આપ્યું કે તમે સ્ત્રીઓનાજ વિરતાભર્યા દાખલા કેમ આપો છો ?

સ્ત્રી હિપર હીંદુ સમાજ કૂર થયા છે. નિર્દય રીતે વર્તે છે ! સ્ત્રીઓ એટલે છોકરા જણવાતું સાધન માનનાર પુરુષ સ્ત્રીઓની વિરતા વાંચે ! તો તેની ચતુર્કિંચીત્ પણ ભુધિ બદલાય તેમ મારું તો નમ્રપણે હઠીલાઇ ભર્યું માનવું છે.

અને તેજ માન્યતાના આધારે મેં સ્ત્રીઓના દાખલા ગુર્જરી આગળ ધરવાનો પક્ષો વિચાર કર્યો છે. અને ધન્યર કૃપા તો કરતોજ રહીશ.

સતી જસમા ઓડણનું નામ તો દરેક વાંચક જાણે છે. તે પ્રમાણે હું તેનું સાચુ પુરુષ જે જીવન વૃત્તાંતનો અમુક ભાગજ પ્રગટ કરી મારી ઇચ્છા સંતોષ કરું છું.

જસમા, ઓડણ જાતની હતી છતાં પણ તે શીયળની કિમ્મત સમજનાર હતી તેમ તો તમારે કબૂલ કરવું પડશે. આજ ભલે તેનું નામ સીતા તારા મંદોદરી અને દ્રૌપદીની હારમાં ન આવે પણ તે તેમના જેવીજ સતી હતી.

માણુભદ્રેએ સીતા આદિ સતિઓને જાહેરમાં ચુકયા, તેના ગુણ ગાયા જ્યારે જસમાના ગુણો ગાનાર કોઇ ન નીકળ્યું. આજ તેના ગુણ ગાનાર પ્રહલાદ બહાર આવ્યો છે. પ્રભુકૃપા !

આવી ઇતિહાસ સાક્ષી વારી વાતોમાં ભુલાઈ તો નજ નભે !

આખો ઇતિહાસ વાંચી ત્રણ માસ પછી જસમા લખાય છે
એટલે તેની કલમનો રસ આમાં નહિ આવે ! તેની વિરતા મારી
કલમનીજ આવશે.

છેવટે જનનિયંતા દયાળુ પાસે પ્રાર્થના કરી તેના ચરણ કમ-
ળમાં મરતક નમાવી વિરમું છું.

રામનવમી. ૧૯૮૨
ખાડીઆ. ગોલવાડ
અમદાવાદ.

લી. સાહિત્ય રસીકાનો
“ પ્રહલાદ ” દામોદરદાસ
અમદાવાદ.

મહારાજ સિદ્ધરાજ
 અને
સતી જસમા ઓડણુ.

પ્રકરણ પહેલું.

વંશ પરિચય—પ્રજામાં ત્રાસ.

ઈતિહાસ પ્રીય વાંચકો જાણુતા હશે કે પાટણુ—વલ્લભીપુરના
 મહારાજ જ્યોતિષ્વરી-જીવડના હસ્તે મરાઠાબાદ તેની સ્ત્રી રૂપસુંદરીથી
 વનમાં પુત્ર અવતર્યો તે તેજસ્વી પુત્ર વનમાં અવતર્યો તેજ કારણે
 તેનું નામ વનસાજ પડ્યું.

સુરપાળ તેના મામાની અર્પૂવ સ્થાયથી તે આગળ વધ્યો. ભુવ-
ડની પુત્રી મીનળદેવીની ખંડણી લઈ ભુવડના સેવકો ગુજરાતનાં
જંગલોં વટાવી જતા હતા તેવામાં તે ખંડણી લૂંટારાઓએ લુંટી
લીધી અને વીલા મુખે તેઓ ભૂવડ પાસે આવ્યા.

ભૂવડ ! લોભી ભૂવડ જેણે જ્યારી ખરીના પ્રધાન સાળા સુરપાળને
મુદ્દ સમયે ફેડવા ધણા પ્રયત્નો કર્યા પણ ન ચળ્યો આથી તેના
ઉપર દુઃખનો વાદળ વરસાવનાર ભૂવડ પેલા માણસો પર ફર થયો.
નિર્દોષ સિપાઈઓ રામશરણ થયા.

અને લુંટારા મીનળદેવીની મીઠકત લુટનાર ખીજ કોઈ નહી પણ
વીર વનરાજના માણસો હતા.

વનરાજ જ્યારે ઉમ્મર લાયક થયો અને પોતાની રાજધાની
સ્થાપવા વિચાર કર્યો ત્યારે તેણે બરવાડની મદદ લીધી. અને જંગ
જાહેર વાત છે, કે તેમણે પ્રભાસ પાટણ નામના નગરની રચના કરી
પોતાની રાજધાની ત્યાં સ્થાપી વનરાજ વનનો રાજા મટી ત્યાંનો
રાજા થયો.

ત્યારબાદ વનરાજના વંશજોમાં અનુક્રમે મુળરાજ ગાદી પર આવ્યો
મૂળરાજ મૂર્ખો અને દારૂહીયો હતો. અને દારૂનું વ્યસન હોવાથી
નીશામાં ચકચૂર બનીને તેણે પોતાનું રાજ્ય પોતાના બાણેજને લખી
આપ્યું. સવારે બાણેજે રાજ્યપરનો પોતાનો હક્ક માંગ્યો પ્રાતઃકાળે
મૂળરાજ નશા વગરનો હતો અને રાજ્ય માંગતા તેણે પોતાના બાણે-
જને મૂર્ખો અને બેવકુફ ગણ્યો.

બાણેજ કાંઈ મામાથી જન્મ તેવો તો ન હતો રાત્રે ત્યાંથી
પોતાના મામાના ઘરથી પલાયન થઈ પોતાના પીતાના નગરમાં ગયો

અને માણસો ભેગાં કરી. પોતાનું રાજ્ય-પોતાને આપેલું રાજ્ય મુળરાજ ઉપર સ્વારી લાવીને જીલો.

મુળરાજ ક્યાં ગયો ? ક્યારે મરણ પામ્યો ને કેના હાથે તે વાત હજી પશુ મળતી નથી પણ લોક વાયકા તો હતી કે મુળરાજને જંગલમાં સીંહના ભક્ષ થવું પડ્યું.

અને તે ભાણેજના વંશમાં સિદ્ધરાજ નામનો પ્રતાપી રાજ થયો મુળરાજે પોતાના વખતમાં જે મીનારો બાંધવા માંડ્યો હતો તે મીનારો સીદ્ધરાજે પુરો કર્યો અને ત્યાં એક નગર વસાવ્યું જેનું નામ પોતાના નામપરથી સિદ્ધપુર પડ્યું. હાલ સરસ્વતી નદીને કિનારે તે હજીયત છે.

અને હજારો ધર્મીષ્ઠ હિંદુઓ ત્યાં જાત્રાએ જાય છે વ્હોરા-ઓનું જોર વધુ છે.

સિદ્ધરાજનું રાજ્ય એટલે રામરાજ્ય ! સિદ્ધરાજ ધર્મીષ્ઠ રાજ હતો કારણકે તેને એક દેવીની અતુલ મદદ હતી. અને સમ્રાટ કહેવાયો હોય તો તે દેવીની અથાગ સહાયતાથી,

જ્યારે જ્યારે સિદ્ધરાજ યુદ્ધમાં જતો ત્યારે તેની આગલી રાત્રે દેવી સ્વપ્નાવસ્થામાં સિદ્ધરાજ જોડે વાતો કરતી સિદ્ધરાજ તેને યુદ્ધની વાતો પૂછતો દેવી તેને તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતો.

સીદ્ધરાજને ચેતાવવા જેવી ચેતવણી પણ આપતી. ને ધણી વખત દેવી સીદ્ધરાજને કહી ચુકી હતી કે “ જ્યાં સુધી ત્હારી દાનત પાક હશે, ત્હારા મનમાં નીચ વૃત્તિ પેદા નહિ થાય ત્યાં સુધી ત્હારો વાંકો વાળ પણ કોઇ કરી શકનાર નથી. ”

અને સીદ્ધરાજ તે પ્રમાણે જ વર્તતો અને તે પ્રમાણે જ્યાં સુધી વર્ત્યો ત્યાં સુધી તેની પ્રજા સુખી થઇ પ્રજા તેને દેવનો અવતાર

માનવા લાગી. તેને પૂજવા લાગી. પાટણની સુંદરીઓ તેની તસ્વીરોને પુલકા ચડાવી ઓવારણું લઈ પ્રભુને પ્રાર્થની કે “ દીનદયાળુ ! અમારા પ્રતાપી મહારાજ સીદ્ધરાજ ધણું જીવે તેમનું રાજ્ય અમર તપે ! રામચંદ્ર જેવા પ્રભાવશાળી થાય ! અને તેમના વંશજોની વૃદ્ધિ વધે ! ”

અને પ્રભુની જ્યાં સુધી ઘાટ મહેરબાની રહી તેના રાજ્યમાં માગ્યા મેઘ વરસે ! આનંદમય દિવસો પ્રજા માળવા લાગી.

એક વખત પાટણ રાજ્યમાં વરસાદ શરૂ થઈ પડ્યા છતાં પણ તીજના ટોળા ખેતરમાં ફરી વળવાથી પાકેલા પાકને સખ્ત નુકસાન થયું. પ્રજામાં ત્રાસ વરતાયો. દુષ્કાળની આગાહીના પડધા પાટણની પ્રજા પર અચડાવા લાગ્યા.

મહારાજ સીદ્ધરાજે પાકને ફરીથી નવું જીવન આપવા માટે પ્રભાસપાટણની નજીક વહેતી રમ્ય સરિતામાંથી નહેર કઢાડી ખેતરોને પાણી આપવા માંડ્યું. પણ પાક સફળ ન થયો.

રાજ્યના માણસો ધણી વખત ઇનામની લાલચે પ્રજાને કનડી નાંખે છે રાજા આપણા ઉપર પ્રસન્ન થશે તો આ ઇનામ મળશે આમ થશે તેમ થશે આમ તર્ક વિકર્ક ધડતાં રાજ્યના માણસો ધણી વખત અનર્થ બયુર્ શરમ બયુર્ વર્તન કરે છે ને તેથી તેમાં તેની ધારણા કરતાં કાંઈ ઉલટું પરિણામ આવે છે તે રહેવું પડે છે. ધણી વખત રાજ્યનો પ્રકોપ તેની પર પડે છે ને તે વહેરી લેવો પડે છે. માનીતા થવા જતાં સદાને માટે અણમાનીતા થવાનો પ્રસંગ પણ આવે છે આ વખતે તે નતો રાજ્યનો કે નતો પ્રજાનો આવા યુરા હાલ થાય છે.

અને તેવીજ રીતે સિદ્ધરાજના એક માણસે મહેસુલ ઉધરાવવા માંડ્યું પ્રજામાં રાજ પ્રત્યે અણગમો ઉભો થયો અવિશ્વાસનું વાતાવરણ જન્મ્યું પ્રજા આવા દુષ્કાળના વખતે નાણાં ક્યાંથી કાઢે ?

જેરાવર નામના રાજપૂતે પ્રજા પર વધુ હુમલા કરવા માંડ્યા એક પ્રખ્યાત ગામના પંચાતીયાની ઇજ્જત તેણે લેવા માંડી. તેની પાસે દાણુ બરવાના પૈસા ન હતા. બલમનસાધથી કહ્યું કે “ અબ-દાતાર ! માફ કરો ! પાસે પૈસા નથી. વરસાદ આ સાલ આવ્યો નથી તે આપ ક્યાં નથી જાણતા ? વળી હમારી રથીતી પણ કાંઈ આપ-નાથી અજાણી નથી તો કૃપા કરી આપને કહેજો કે દાણુ લેવાનું આ સાલ મોકુફ રાખે ? આપનો ગરીબના શીરતાજ છે ! દયાળુ છે ! આપના દીલમાં જરૂર દયા ઉદભવશે. ”

“ અરે ! જા ! જા ! એમતે કાંઈ દાણુ છોડી ન દેવાય સમ-જ્યા કે ! વરસાદ વરસે કે નહિ ? તેમાં અમારે શું ગમ સાલ વર-સાદ વરસ્યો પણ તમે કાંઈ હમને પણ યાદ કર્યો. અમને ભૂલી ગયા તો પછી અત્યાર સુધી તમારો વારો હતો હવે અમારો આવ્યો ગમેતે કરો ! કાળા ચોરના પૈસા લાવો ! વ્યાજે લાવો પણ રાજ્યની દાણુ તો તમારે પૂરી કરવાની રહી ! તમારા માટે કાંઈ રાજ્યની તીજેરી તળીયા ઝાટક નહિ થવા દઈએ સમજ્યાને ! માટે મહેરબાની કરી દાણુ બરીદ્યો નહિ તો હમારે તમને નાહક જેલમાં મોકલી હેરાન કરવા પડશે તેનાથી શું ફાવેલો ? ”

જેરાવરે હમ પૂર્વક હાંકવા માંડ્યું ને દાણુ કહાડવાના ઇલાજે રાજની અજાણમાં અજમાવવા માંડ્યા. જેરાવર રાજપૂત અને આ પટેલીયાને આગળ પણ ખટપટ થઈ હતી તે ખટપટ ફક્ત દાણા માટેની હતી.

પટેલીમાના ખેતરમાં જુવાર ધણી સારા પાક્યા હતા. જોરાવર આ વખતે ખેતરની આકળીમાં હતો ને તેણે મહારાજથી જાનો કેટલાક ઢાણા જોરાવર પાસેથી મેળવ્યા હતા. પણ આ વરસે તેતો ન આપ્યા તે અંટસ જોરાવરને સાલ્યા કરતી હતી. વૈર લેવાના વિચારો રાત દિવસ તેના દીલમાં ઉભરો લાવતી હતી, ને તે આજ મળેલી તકનો બરાબર ઉપયોગ કરવા માંગતો હતો.

“ પણ મેં તમને પહેલાં ઢાણા નોંતા આપ્યા સ્થિતી મારી સારી ન હોય કે મારે ઢાણાની ધણી જરૂર હોય તો મારે તમને ક્યાંથી અપાય ? કાંઈ બારે અને ચારે દરેક જાણના સરખા ઝોઝાજ જાય છે ! માટે જોરાવરજી તમે આ સાલ કૃપા કરીને દયા કરો ! પ્રભુ કલ્યાણ કરશે. ! અમારા ગરીબોની આંતરડીનો આશીર્વાદ કોઈ દિવસ ફળશે ? ” પટેલ તો કરગરતોજ રહ્યો “ ગમે તે કર ! પણ હું સાંભળનાર નથી ? ” જોરાવર રાજપૂતે જણાવ્યું.

“ બસ આરા પથ્થર હૃદયના થતાં જરાપણુ દયા ન આવી ! જરાપણુ રહેમ નહિ લાવો પ્રભુ ખાતર ! હમારા નાના બાળકો ! અમારા પ્રભુ પ્યારા ઢોર ખાતર તો દયા લાવો ? પ્રભુ આપને ત્યાં આપે ! રામ આપના હૃદયના વસે તો મહેરબાની કરો ! તેના તરફ દીનતા ભર્યા મુખે બે હસ્ત જોડીને ઉભો રહ્યો.

પટેલની પાછળ આખા પાટણના ખેડુતો ઉભા ઉભા આ હૃદય પૂર્વક દ્રશ્ય ભગ્ન હૃદયે જોઈ રહ્યા હતા. જોનારનું હૃદય બળતું હતું પણ શું કરવું તે કોઈને સુજ્ઞનું ન હતું ખેડુત વર્ગ ધડીમાં પટેલ તરફ તો ધડીમાં જોરાવર તરફ જોઈ રહ્યો હતો.

તેમના એક એકના મુખો ઉદાસ હતા. ગમગીનીમાં ભરાયા

હતા. કોઇના મ્હોડામાંથી કાંઇપણ ઉદગાર સંભળાતો ન હતો. જો-
રાવરના કૃત્યો તમામ ત્યાં જોઇ રહ્યા હતા. હમણાં શું કરશે ?
સિપાહીને બોલાવી જોલમાં નંખાવશે ? આખરદાર પણ ગરીબ ખેડુત
વગરનો થશે. જોલમાં જશે આમ વિચાર તરંગો દરેકના મનમાં
ઉદભવતી હતી.

“ અરર તમે નહિ દયા કરો ? તમારે અરણે પકું છું ! ”
આમ તેણે ધગમાં પડતો તે બોલી ઉઠ્યો “ ના તે નરાધમને ફરતા
ભર્યા જીવાળ આપી પોતાનું હૃદય પત્થર દીલનું છે તેમ જાહેર કર્યું
અને વધુ ધમપછાડા કરવા માંડ્યા.

જેમ જેમ જોરાવર રાજપુત વધુ નિર્દય થતો ગયો તેમ તેમ
પટેલ વધુને વધુ કરગરવા લાગ્યા, પણ પત્થર હૃદયને વેર લેવાનો
પાકો વિચાર કરી સતાવવા આવેલો જોરાવર ક્યાંથી પીગળે ?

“ તો આપ ચાર દિવસ સજીર કરો ! હું કાળા ચોરના લાવીશ
મારી ભૈરીના દાગીના વેચીશ મારા પુત્રનાં ધરણાં ગીરા મુકીશ પણ
તમારી રાજ્ય દાણ પુરી ભરી આપીશ આપ ધીરજ ધરજો ! ”
તેણે કરગરતાં અને વિનવતાં ચાર દિવસનો વાયદો કર્યો.

“ વાર ચાર દિવસ ગયા બાદ હું આવી હાજર થઇશ, તે
વખતે મને તમામ દાણ સુકવી આપજો નહિ તો હું છું આગળ !
હવે તું ક્યાં જવાનો છું ? વૈરની વસુલાત હું બરાબર લઇશ ! તુંજ
મારાપર રૂવાળ અને કરડાગીમા બોલી ગયો હતો કેમ ? જો ત્યારે
તેનું પરિણામ ! હાલ શું થાય છે ! તારી દશા ! ” તેણે પોતાનું
વેર લેવાની અને વાયદાસર નાણાં નહિ આપો તો તેને વધુ સતાવ-
વાની ધમકી આપતો તે નરાધમ બરાહી ઉઠ્યો. અને ધમપછાડા કર-
તો ત્યાંથી જવા લાગ્યો.

“ સાહેબ ગઢ ગુજરી બૂલી જાય ! અને રંક પર મહેરબાની કરે ! ”

તેણે વિનંતિ કરતાં પાછળની થયેલી બૂલો માટે મારી આપવાનું તેણે નમ્ર પણે કહ્યું.

“ બૂલી જઈએ કેમ ? વાઈ વિચાર કરશું અને પછી બૂલી જવા પ્રયત્ન કરશું ? હાલ તો તું દાણ તૈયાર કરી રાખજે ! આમ કરી તે ઘુરત ત્યાંથી જતો રહ્યો ને મનમાં મલકાતો હતો.

“ બાપુતી રાજ્યગાદી હવે ફરવા બેઠી છે ! પ્રજામાં જે માન બાપુનું હતું તે માન હવે નહિ રહેશે ! ” તેના ગયાબાદ એક ખેડૂતે વાત કરી.

“ ક્યાંથી ગ્હે ? ખરો રાજકર્તાતો પ્રજા પાસે પૈસા ન હોય તે વખતે પણ તે દાણ માફ કરે ! તેજ ખરો રાજા તેજ પ્રજાનો માનીતો પીતા ! ” બીજાએ પણ પોતાનો અભિપ્રાય રાજાના સંબંધી જણાવ્યો.

“ હું વિચાર કરું છું કે સીદ્ધરાજનું રાજ્ય તે આપણને રામના રાજ્યનું જાન કરાવતો હતો ! ”

“ હા તેતો ખરું ? અત્યારસુધી સીદ્ધરાજનું રાજ્ય રામનું જણાયું છે ને લોક માને છે ? ” બીજાએ પણ જણાવ્યું. આમ સહુ પોતપોતા નો અભિપ્રાય રજુ કરતા હતા.

“ હવે ? તેમાંના એકે પુછ્યું.

“ હવે શું ? કપાળ ધુટ્યું ! વાડ વેસો ખાવા બેઠી છે ! આપણને જખરજસ્ત ઓથ હતી તેવા બાપુ આપણા ઉપર કોપ્યા ! પેલાએ તો પોતાના હૃદયની જવાબા કહાડતાં કહેવા માંડ્યું તેના હૃદય-મા કોધની લાગણીના પૂર ચડ્યા હતા.

અને એવા પૂર કોને ન ચડે ? કોઈની લાગણી કોને ન પ્રવર્તે પોતાપર રાજ તરફથી હુમલો થવા માડ્યો, પોતાના શીરપર દુઃખો ના વાદળ ચડી આવ્યા હતા ! કોઈપણ રીતે પોતાનો બચાવ કરવાનો માર્ગ સુઝતો ન હતો ! ત્યાં શું કરે ?

અને વાંચક તમે પણ શું કરો ! તમારા દુઃખો તો તમોજ જાણો ! ખીન અનુભવી ક્યાંથી જાણે ? અનુભવીજ ઓસડ આપે !

જે સિદ્ધરાજ મારે પ્રજામાં આશાના કિરણો હતા. જે રાજાના રાજ્યને પ્રજા રામનું રાજ્ય માનતી ! જે વ્યવસ્થા પર, જે રાજ પર પ્રજાજનોએ સુખોના વિચાર તરંગોની ધમારત બાંધી હતી, તે ભસ્મીભૂત થઈ. આશા નિરાશાના અધિકારમય વાતાવરણમાં નિરાશા ના પુરમાં તેની આશાના કિરણો ભળી ગયા અને નિરાશામાં પ્રજાજનોનું હૃદય ભાન થયું સુર્ય વિચુર્ય થઈ ફના થવા બેઠું હતું.

અને તે બધો પ્રતાપ કેવળ જોરાવર રાજપૂતનો !

પ્રજાના દુષ્ટ કારભારીયોને લઈને પ્રજામાં રાજાની બેઅદબદો ફેલાય છે ! પ્રજાની પ્રીતી સંપાદાન કરનાર, રાજાના ગુણો બતાવનાર અવગુણો હોવા છતાં બાયલો અને નિર્બળ રાજવીને પણ શરતન નાપૂર ચડાવનાર તે તેમના કારભારીઓ પર અવલંબી રહે છે ખરાબ મળતીયા રાજનું નાશ કહાડશે, પ્રજામાં રાજપ્રતિ અવિશ્વાસ વાતાવરણના કિરણો ફેલાવશે ! રાજાની માન પ્રતિષ્ઠા ધજત આખર તમામનું લીલામ કરાવશે !

તેવા મળતીયા તેવા સલાહકારો-કારભારીયો પોતાના રાજ્યમાં ન હોય તે જોવાની રાજાની ફરજ છે. તેવા મળતીયા રાજ્યવૃક્ષને કોતરી ખાનારા કીડા છે તેવા દુષ્ટ કારભારી રાખવાથી રાજ્યને મોટું નુકશાન થશે રાજ્ય ફના થશે.

પ્રજાપ્રીય મહારાજા સીદ્ધરાજાનું હૃદય આથી અણુમણુ હતું પણ તેના તરફ પ્રજામાં અવિશ્વાસના વાતાવરણના પૂર પ્રજાજનમાં આવી ગયાં.

જે રાજા પ્રત્યે સ્ત્રીઓ પણ માનભરી નજરથી જોતી તે રાજાની હાલ પ્રજા પાસે તાતઃકાળ અને સંધ્યા એવો વખત કેવળ ફરી યાદો થતી ! ગમે તેમ વાતો થતી.

આજ સીદ્ધરાજાપ્રતિ મહારાજા સમ્રાટ સીદ્ધરાજા પતિ પ્રજાઅશંતુષ્ટ રહેવા લાગી. ખરેખર એક નીચ નરાધમ મળતીયાથી રાજાને કેટલું નુકશાન થાય છે, તે આપણે આગળ ઉપર જાણીશું ત્યારેજ ખબર પડશે હાલતો ખરી વાત છે કે—

મળતીયા જો હશે લુપ્ત થા તો જરૂર એ રાજ્ય વગેવાના.

રાજાની આખરૂં ને સહુ ખરે ધકકો લગાવાના

પ્રજામાં ત્રાસ વર્તાવી અને મ્હાલી બહુ સુખો

દેતી કાંઈ આપ બહુ જ્યારે પ્રજા પર આવના દુઃખો

એ હરામો, બદમાશો પોતે મ્હાલે ! લાંચને ખાતર ? પ્રજાને કનડે ? તેના પ્રતાપે તેમના તરફથી યુજરતા અસિતમ અત્યાચારો રાજાની આખરૂંપર, પાણી ફેરવવા પુરતા હતા ? રાજાની આખરૂં લીલામ કરનાર ખાય તેહેંજ ખોદનાર ? આવા નર પીશાયોને ધીક્કાર છે ? પ્રીટકાર છે ? હરામી શયતાનો ?

વખત વખતનું કાર્ય કર્યે જતો હતો. સવાર પછી સંધ્યા અને સંધ્યા પછી અનહદ અધાર અધિકારમય બીષણ રાત્રી આવે છે.

ચડતી પછી પડતી અને પડતી પછી ચડતી. તેમ જમતનો કાર્યક્રમ ચાલ્યો જાય છે. હજારો બીખારીમાંથી પૈસાદાર ! અને પૈસા

દાશે નાદારીમાં આસ્થા છે ! કુદરતની મહાન કળા દોષ કળા સકળ નથી ! તે કળા સકલા પામર પ્રાણી શુ સમર્થ હતા ?

પ્રાતઃકાળના ઉદયના ચીન્હો અસ્તપસ્ત જણાતા હતા. પૂર્વોક્ત સ્થાં ઉપા પ્રગટી અને લાલપીળા રંગના શાથીઆપુરી આકાશને અચ્છાદીત કર્યું પ્રભાકરની સ્વારીની છડી પોકારતા મરધડા કુકરેકુક કરી પ્રગ્ને સૂર્યોદયની જાણ કરી પ્રજા ઉંઘમાંથી જાગૃત થઈ.

ધર્માદિ રૂપીમુનીઓતો ક્યારનાય પોતાના કાર્યથી પરવારી સંખ્યાં કરી અને આત્મજ્ઞાન મેળવનાર રૂપિઓ પ્રજાની માળાના મણકા ફેરવી રહ્યા હતા.

પ્રાતઃકાળ થતાંજ આજ તેનો વાયદો પૂરો થવાથી પટેલને ચીંતા થવા માંડી જેનો મનુષ્યને જાણ હોય તો પ્રથમ આવીને બેટે તે જાતનો કુદરતી નિયમ છે, તે મુજબ પેલો જોરાવર રાજપુત ત્યાં આવી પ્રાતઃકાળમાંજ ઉઘરાણી કરવા લાગ્યો. પટેલતો ઝંખવાણું પડી ગયા હવે શું કરવું ? વાયદો આપ્યા પ્રમાણે હજી સુધી નાણા મળ્યા નથી ? ક્યાંથી મળે ! જ્યાં દુકાળનું વાતાવરણ હતું રોકડો પૈસો પણ ન મળે ત્યાં દાણના રૂપીઆ શી રીતે મળે ?

પટેલના મુખ ઉપર ચીંતા જનક અવનવા ફેરફારથી તેની ચીન્તા નાણા નહિ મળવાની તુરતજ જોરાવર રાજપુત સમજી ગયો ને તેણે તમમ બિના સમજી હવે તેને બરાબર સતાવવો આવો મનમુખો ધડીને તેણે નાણાની ઉઘરાણી કરવા માંડી !

“કેમ વાયદો પૂરો થયોને ?”

“હા ! બાપજી પણ મહેરબાની.....

“ પણ કે બાણ ! કામ ચાલવાનું નથી માટે રૂપીઆ ધરી દે ! તેણે ફરતા દાખવતાં કહેવા માંડ્યું પણ પેલો ગરીબ પટેલ દીનતાપણે નમ્રતાથી નમીજ રહ્યો હતો.

“ હશે ! કૃપા કરો ? હું અને મારા છોકરા આપને આશીર્વાદ દઈશું ! ”

“ મારે ન જોઈએ ! તેવા કલાવાલા ! મહેને તેા દાણ આપી દ્યોને એટલે બસ !

“ પણ આપણ ક્ષમા કરો ! ”

“ એટલે ! હવે તમારા વાવડા નાદિ ચાલે માટે હવે આજ તો રૂપીઆ આપી દ્યો ! મને ખોટા બોલ ધટકા ખવડાવીને નાહક હેરાન કર્યો ! ”

જોરાવર રાજપુત ગુરમાગૂર્જ અવાજે બોલ્યો

પાંછા આવા અવાજે સુભાષીને આખા મામના ગરીબ બેઠેલો બેગા થયાંને ત્યાં ટોણું જમા થયું રાજપુતના ઘાટા તો વધતા જતા હતા આથી પટેલ તો શરમાયો ! ને શરમ ના આવે ! ”

“ જે આજ તારે દાણ ન આપવી હોય તો ચાલ મારી જોડે જોલમાં. ”

ને જોલનું નામ સાંભળતાં ભલાભલાની કંપારી છુટે તો પછી પટેલના શા બાર ! જોલમાં જવું એટલે મરવા પડવું તેવી તે વખતની ભાવના હતી સત્ય ખીના હોય છતાં પણ જોલના ભથ્થી ધણી વખત તે વખતના માણસો રાજને ફરીઆદ ન કરતાં.

જોલમાં જવું પડે તો મરવાનો પ્રસંગ આવે તે સાફ તેમ

ધમ્મતા ! યમનાદૂતો સારા પણ સરકાર-રાજ્યના દૂતોનું તેડું છુંક તેવી ભાવના તે વખતે પ્રચલીત હતી ત્યાં પટેલના શા ભાર ! પટેલ તો થરથરી ગયા ! પગ ધુળવા લાગ્યા અને હવે મરણ હમણાંજ આવશે તેમ તેની નજર સામે ભયંકર દરય તરવરવા લાગ્યું હમણાંજ પટેલ મરણના પંથે ચાલ્યા જશે.

“ જીવ ? કૃપાકરી થોડી ક્ષણ રહીને આવો ! ” પટેલે કરગરતાં થોડીવાર પછી આપવાનો વાદ્દો કર્યો ને તેના અન્ને સુકામળ હસ્ત જોડીને પટેલ ઉભો રહ્યો.

“ શું હજી પણ થોડી ક્ષણ પગી ! હું તમારો કાંઈ નોકર નથી સમજ્યાને ! માટે ગમે તેમ કરી ને કાણુ તમારે અત્યારે ને અત્યારેજ ભરી આપવી પડશે ! હું થોડીક ક્ષણ તો શું પણ એક મીનીટપણ રોકાવાનો નથી ! હમારે હજી ઘણી જગ્યાએ કાણુ લેવા જવાની છે ? ” જોરાવર રાજપુત જેમ જેમ પેસો પટેલ નરમથતો ગયો તેમ વધુને વધુ તીવ્ર કહણુ હદથી અને ઉતાવળીઓ અતતો ગયો. અને વધુને વધુ ઘાંટા પાડી ગામના લોકોને ભેગા કરીને ધજત લેવા લાગ્યો.

પટેલનેતો ગામના લોક ભેગાં થાય તો મરવું પડે ? આવો ઈજ્જતદાર માણસ પણ શું કરે જ્યાં નાણાના વખાં ? ઝેર આવતો પેસો પણ ન મળે ? ત્યાં સરકારી કાણુ ક્યાંથી લાવી શકાય ? ને જોરાવર રાજપુતને આપી શકાય !

“ આપુ તમને પગે લાગું છું ને આપ થોડીવાર પછી આવોતો સાઈ ! ” જોરાવર રાજપુતના અશ્રુ ભીની આંખે પગ ઝાલતાં તેણે કહ્યું.

“ જાવને જોરાવરસીંહજી તો થોડીવાર પછી આવજો ! તેમ શું ! ” ગામના બીજા ભેગા થયેલામાના એકે તેમને જણાવ્યું.

“ પણ તેમનો વાવદોતો પુરો થયો છે પછી શું ? કાંઈ જાહેગારી કરી ! ”

“ ના આપુ ! ના ! પણ હશે ! હવે થોડી ક્ષણ રહીને આવો દાણ જરૂર આપશે હવે તમને ધડકો નહિ ખવડાવીએ ! પટેલ અને તેની સ્ત્રી સહિત આવી વિનંતિ કરવા લાગ્યા.

ધણી વિનંતિને અંગે પટેલ પાસેથી જોરાવર રાજપુત ત્યાંથી આગળ વધ્યોને જતાં જતાં પણ જેલની લાયકીતવાળી જાંઝીક આપતો ને હમણા આવું છું તેવું સુચન કરતો ગયો.

પટેલ તાત્કાળીક પોતાના ઘરમાં ગયાં સ્ત્રી પાસે ધરણ માંગ્યા પણ પોતાના પીયરના દાગીનાં વેચવાનું સ્ત્રીએ શાક ના કહ્યું ધણે કરગર્યો પણ સ્ત્રી એકની બે ન થઈ તે નજ થઈ ?

આર્ય દેશની ગાળા પતિ વૃતા હોવીજ જોઈએ તેમ તો ન હતુંજ પોતાના દુઃખની ખાતર પોતાની જાત વેચનાર તારા જેવી બધી સતીઓ કયાથી પ્રગટે ? હજારોમાં એકજ નીકળે છે !

“ જો હું જીવતો હમણ તો આવતી સાત દાગીના નવા ધડારીયું પણ દાણવાળાને આપવા આપણી પાસે પૈસા નથી ને તે જેલમાં લઈ જશે તો ! માટે થોડાક દાગીના આપ તેના નાણા લાવી તેનું દેવું પતાવીએ ? ” પોતે પોતાની સ્ત્રીને જણાવ્યું,

“ તમે મને તેમ કરો પણ હું કોઈ દિવસ મારા પોતાના પીયરના દાગીના તમને આપી હું હિંદી થાઉં તે કદી પણ થનાર

નથી ! ” તેની સ્ત્રીએ ચોકખો નકારમાં જુવાળ આપ્યો. આ જુવાળ આપતાં તે વધુ તીવ્ર બની હતી.

“ તો શું તું ધજ્જત જવા દેશ ! મહેને દાગીના નહિ આપે ? ”

“ એ કદીપણ બનનાર નથી ! કહેનાર હોય તે કહી રહ્યા ? ”

“ સાઈ તમે ખદાર જાવ ! હું...” પોતે હુકમ આપ્યો ને તમામ બહાર ગયા.

પટેલે અંદરથી બારણું ખંધ કર્યું અને બાજુ દેશ્યે કુવાનું દોરડું હાથમાં લીધું પીઠ ઉપર નાંખ્યું અને ગાળો કરી પોતાના બળામાં ઘાટ્યો. અને જોત જોતામાં તેણે પોતાના હાથ ખેંચી પોતાના જીવને આ દેહ છોડી જવાની આજ્ઞા આપતા હોય તેમ જણાવ્યું. ખીચારા ધજ્જતને ખાતર જોલના બચથી અને નરાધમ જોરાવર રાજપૂતના ત્રાસથી કંટાળી તેણે આત્મઘાત કર્યો ! જીવનપર શીટકાર વરસવા લાગ્યો.

ખદાર સ્ત્રી અને છોકરા રાહ જોઈ રહ્યા હતા. પાંચ મીનીટ થઈ દશ મીનીટ થઈ અડધો કલાક થવા આવ્યો પણ અંદરથી દ્વાર ન ઉઘડ્યા તે નજ ઉઘડ્યા. ક્યાંથી ઉઘડે ? અભાગી પટેલ તો જીવનદોરી તોડી ક્યારનાય ધમ્મરના દરબાર તરફ પ્રયાણ કરી ગયો હતો.

જોરાવર રાજપૂત એટલામાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો ને પોતાના નાણાની-દાણાની ઉધરાણી કરવા લાગ્યો પણ ત્યાં કોઈ ન હતું.

“ પટેલ તો અડધી કલાકના બારણું ખંધ કરી અંદર છે. સજી બહાર આવ્યા નથી ! ” તેની સ્ત્રીએ જુવાળ આપ્યો. છોકરા ત્યાં ટળવળતા હતા.

“ હજી અંદર છે ? તારા અંગ પરના દાગીના છે તેમાંથી ત્રણ દાગીના આપ એટલે તારા પતિની દાણ પુરી કરશે ! પછી બંને તે અંદરજ પૂરાઈ રહે ! તેની સ્ત્રી પર નજર પડતાં તેના દાગીના માટે આપવા. અને પતિની દાણ પુરી કરવા તે નરાધમે જણાવ્યું.

“ આ-આપા તો લટકે છે ! ” બારણાની દાટમાંથી નજર નીકળતા પેલા છોકરાએ જૂમ મારી !

“ હું લટકે છે ! આપઘાત કર્યો હશે ! ” ત્યાં બેઠેલા માણસે જણાવ્યું.

પટેલની સ્ત્રી કલ્યાણ કરવા લાગી. ત્યાં બેગા થયેલા માણસોએ બારણા તોડવા માંડ્યા. પોતે આપઘાત કર્યો આપઘાત કર્યો તેવી જુમ આપ્યા ગામમાં પડી. આખું ગામ કલ્યાણ કરતું જિરાવર રાજ-પૂતને તો વળી કોઈ કોઈ તો સીંદરાજને ગાળો દેતું.

મહારાજ સીંદરાજ પર આપેલા અંતિમ વરસાદ વરસાવા લાગ્યા તે કેવળ જિરાવર રાજપૂતના અધમ આચરણથી.

આવા આવા આત્મહત્યાઓ, પ્રજા પર વરસતો વાસતો અંતિમ વરસાદ વરસવા લાગ્યો ત્યાં વરસાદ મેઘરાજ ક્યાંથી આવે ? પ્રજા પર રાજ્યના દરમી મળતીઆઓ પ્રજાને રંજીતે પ્રજા પર વાસના વાદળ લાવે ત્યાં પાણી પણ ક્યાંથી હોય ?

પ્રજાના આપે નદીઓના પાણી સુકાયા. પ્રજા પર આ નવું આફતનું મંડાણ થયું.

જે નદીઓમાં, જે તળાવોમાં પાણી હમેશાં કાળ ઉન્હાળામાં

પણ અખંડ રહેતા તેજ તળાવો, તેજ નદીઓમાં અત્યારે કામડા ઉડતા
અને પાણી સુકાય તેમા કેના દોષ ? નીદોષ પ્રજા પર જુલમ
વરસાવી પ્રજાની આંતરડી કકરાવી પ્રજા આખાદીની આશા રાખવી
તે ફાગટ નહિ ? તેવી આશાઓ ફક્ત તરંગો નહિ ! આકાશ
કુશમવત અને વિચાર તરંગોજ નીવડે !

મહારાજ સિદ્ધરાજ જોરાવરસીંહ રાજપુતના કર્મોથી હજી
અજાતજ હતા ! પ્રજા પર તેણે કેવા સીતમે વરસાવ્યા છે તેની તે
તે પ્રજા પ્રિય પણ દરબારમાંથી બહાર નહિ નીકળનાર રાજવીને
ક્યાંથી ખબર હોય ?

રંગ મહેલમાં રહેનારો સીદ્ધરાજ હજી આ બાબતથી અજાન હતો
પણ એ જરૂર તે બાબત જાહેર થવાની 'જોરાવર રાજપુતનું' શું થાય
છે તે જોવાની દરેકને ઇચ્છા હતી !

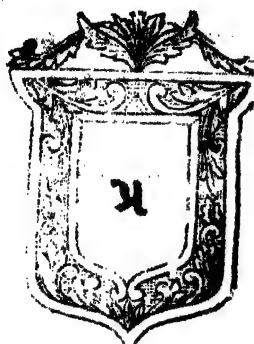
આમ આપણે તેનો વંશજ અને પ્રજામાં ત્રાસ વાંચી આમળ
વધીયું ?

પ્રકરણ બીજું.

સ્વપ્નાવસ્થામાં

હું સૂર્યનારાયણ પોતાનો રથ ધીરે ધીરે પશ્ચિમ દિશામાં ઢિતારી રહ્યા હતા. જતા-જતા પશુ આકાશમાંથી લાલ પીળા રંગના કિરણો પૃથ્વીપર ફેંકી રહ્યા હતા. ! કાણ જાણે કેમ તે કિરણો હવે નિરતેજ અને નિર્મોલ્ય સમજાસ આપતા હતા.

સંધ્યા પ્રગટી સૂર્યનારાયણ પોતાનો રથ પોતાની કાળજી તેજ સમેટીને ચાલ્યા ગયા.

અને હવે અંધકાર આવવાની તૈયારીની આગાહી આપતી સંધ્યા પ્રગટી લાલ પીળાં બીજાના સમેટી લીધા અને રાત્રી આવી અને જ્યોત્સ્ના મય પૃથ્વીમા પ્રગટી.

આ અમૃત મય કિરણો પાટણની તમામ પ્રજા આનંદથી લૂટી રહી. અને એ લૂટવામાં મગા આવતી હતી. આખા પ્રજાસપાટણમાં જો કોઈપણ ખીન હૃદયે શોકાતુર મુખે બેસી રહ્યું હોય ! આ આનંદની રાત્રિમાં શોકાતુર હૃદય હોય તો એકજ સી ! અને તે

પટેલની ! આ આનંદમય શાંતિના અમી ઝરણા સમા કિરણો પણ તેને અશાંતિ આપતા. શીતળતાવાળો અંદ્રમા પણ તેને ઠંડક આપતો ન હતો ? પટેલની સ્ત્રીના મનમાં હૃદયમાં પણ ઉકળાટ રહેલો હતો ! જીવનથી કંટાળી ગઇ હતી.

આંખોમાંથી, અશ્રુની બીની આંખે અશ્રુની અરખલીત વહેવડાવી રહી હતી. ગાળોને આપોનો આશીર્વાદ વરસાવી રહી હતી જીવન ઉપર ધીક્કાર અને શીટકાર વરસાવી રહેતી.

આખું જીવન તેનું અસ્થવસ્થ થઇ ગયું. આશાના કિરણો હજી પોતાના હૃદયમાં પુર જોડાથી વહી રહ્યા હતા તે તમામ કિરણો આજ ભસ્મભૂત થઇ ગયા.

આપતિ અને દુઃખના વાદળ કેના શીર પર પડ્યા છે અને તે શાંતિથી સહન કરી રહ્યો છે ! પછી તો કુદરતે શીરપર નાખ્યું સહ્યાજ કરવું ? તેમાજ ખરું સુખ રહ્યું છે.

ગામની બાગેળે પ્રભાસપાટણની સ્ત્રીઓ રાસડા લઇ હતી, કુદરતીય આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. સ્ત્રીઓના મસ્તકો પરથી છુગડો સરી જતાં હતાં સ્ત્રીઓ રાસડા લેવામાં મશગુલ થઇ હતી.

રાજ સીદ્ધરાજ આ સમયે પોતાની ગગન ચુસ્કીત અગાસી પર સ્ત્રીઓના રાસડામાં આનંદ માણતો હતો; તેના મનને પણ ઉધેમ હતો, હૃદયમાં શાંતિનું કિરણ પણ ન હતું જે રાજ અદર-નિશ શાંતીમાં મશગુલ હતો તે રાજે આજ કાળાસમયે મુખે નિરાશ અને ભગ્ન હૃદયે ત્યાં ફરતો હતો આજ તેના હૃદયમાં અશાંતિના પુર ચડ્યા હતાં.

અને પુસ્તક તેજ સાળા પાઠી અને તાળામો અવાજ થતાં

બાંદી આવી ત્યાં હાજર થઈ. બાંદીને હાજર જોઈ તેણે પુરતજ પોતાનો ડ્રેસ લાવવા હુકમ કર્યો અને આજ્ઞાપાલક બાંદી ત્યાંથી રાજ નો ડ્રેસ લેવા ચાલી ગઈ.

અને જોતજોતમાં હાજર થઈ. રાજ સીંદરાજ પોતાના નગરની ચર્ચા અર્થે પુરતજ બહાર નીકળ્યો, અને પ્રથમજ ઉતાવળો ઉતાવળો તે ભાગોળે આવી પહોંચ્યો સ્ત્રીઓએ રાજને આવેલા જોઈ વધુ જોસથી કાંઈક ઉદ્ઘાસપૂર્ણ હૃદયે મરખા અને રાસડા લેવા માંડ્યા સ્ત્રીઓ ધમપછાડ કરતી ધુળવી રહી.

મહારાજ સિંદરાજ આ દૃશ્ય ત્યાં જોઈ રહ્યા હૃદયને કાંઈક શાંતિ વળી અને પાછુ મન આરામ લેવા વિચાર કરવા લાગ્યો. તેનું બીજુ મન ત્યાં ઉભા રહેવા વિચાર કરવા લાગ્યો ને ત્યાં ઉભો રહ્યો.

સ્ત્રીઓ મરખા ગાવામાં પૂર્ણ ઉત્સાહથી ગાઈ રહી હતી અને રાજ ત્યાંથી આગળ જવા પ્રયાણ કરી ગયો.

મહારાજ સિંધરાજ ત્યાંથી પોતાના નગર જતાના દુઃખો જોવા અર્થે આખા નગરમાં ફરવા લાગ્યો ફરતાં ફરતાં તે પટેલના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યા.

ચાંદની પૂર ઉદ્ઘાસથી ટીપી રહી હતી. બાળકો તડકો છાંવડાની રમત રમી રહ્યા હતાં આનંદ અને ઉદ્ઘાસપૂર્ણ વાતાવરણ ત્યાં છવાઈ રહ્યું હતું મહારાજ સીંદરાજ ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા હતા, પટેલની સ્ત્રી છુટી ધારાથી પડકાર કરીને રડી રહી હતી. રાજને ગાળો દઈ રહી હતી, લોકો આશ્વાસન આપતાં ત્યાં ઉભા રહ્યા હતા.

તરંગોના વિચાર વમળમાં ગુથાતો રાજવી ત્યાં ઉભો રહ્યો હતો ને પોતાને પોતાના તરફથી કાંઈપણ ત્રાસમય વાતાવરણ પ્રાપ્ત

થયું નહતું છતાં પણ પોતાને થાપડે અને માળોના વરસાદ વરસાવે છે તેની પરસ્થિતી જાણવા વિચાર કર્યો.

રાજા ત્યાં વિચાર કરતો હતો લોકો આશ્વાસન આપવા ત્યાં ઉભા હતા પટેલની સ્ત્રી ત્યાં છુટા મુખે રહી રહી હતી.

“શાંત થા ! બાપ હવે રડે શું વળે ? જેરાવર રાજપુતના રહામે આપણા રાજવીને શા માટે માળો આપવી !” તેમાંના એકે આશ્વાસન આપતાં જેરાવર રાજપુતનું નામ તેણે જાહેર કર્યું.

જેરાવરનું નામ સાંભળતાં રાજાની તર્કશક્તિ વધુ તીવ્ર થઈ ઘણી વખત જેરાવર વિરૂદ્ધ પ્રગ્નમાંથી ફરિયાદ આવી હતી. આજ પણ જેરાવરની કાંઈ મ્હોંકાણુના સમાચાર હશે તેમ ધારી સાંભળવા લાગ્યો અને તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો અને જેરાવરનું કાર્ય અણગમે હતપત્ત કરવાં લાયક હતું કે કેમ ? અને શા માટે આ સ્ત્રી કયા દુઃખે તેની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુની ધારા વહી જાય છે ? આ ગામના લોકો તે કયા દુઃખના કુંગર તળે દબાયલો છે કે તે આશ્વાસન આપી રહ્યા છે.

“પણ બા ! હવે શું કરીશ ! મારા છોકરા હજી નાના છે ! મારું પાલણુ પોષણ કોણુ કરશે ? મારા બાળકો રખડી રવડી મળશે ! હું અભાગણી !” રડતાં રડતાં તેણે પૂછ્યું.

“પણ તારે દાગીના આપવા હતા !”

“જો દાગીના આપ્યા હોત તો જેરાવરને દાણ ચુકવત અને તેનો પ્રાણ બચત !”

“હા ! બા ! તે પણ તારો દોષ ખરાજને ?”

“પણ મને શું ખબર કે તે આવું કરશે ?”

“પણ નરાધમ જોરાવર તેને જોશમાં લઈ જવા તેવારે
ચલે પછી !”

“પછી ઇજ્જત કાને ન હોય !”

“ઇજ્જત ખાતર તેણે આપણાં કયો !”

“બીચારાને આ સાતે ભવ આપણાં કરશે !”

તેનું આ કારણ ચતુ મને ખૂબ સતાવે છે. ? મારી આંખો
આમળ તે દ્રશ્ય તરવળે છે ! મને તેજ વધુ સાહે છે !” રડતા
રડતાં ચોધાર આંસુની ધારા બહેવડાવતી તે અશ્રુચ્છીની આંખે તેણે
પેલીની સામું જોઈ કહ્યું.

“હોય ! હીમ્મત હારીને માણસ શું કરે ? ?”

“હા ! આ ! રાજના કાને વાત જશે તો કાંઈ જોરાવરને છુટો
મૂકનાર નથી તેમને વિશ્વાસ છે રાજ પ્રજાના હિત કારણે મને
તેવી કડક શીક્ષા કરતા પણ ડરતા નથી” એકે રાજના વખાણ
કરતાં કહેવા માંડ્યું.

“રાજ ! રાજતો ધર્મી છે ! અને દયાનો અવતાર છે !”

“જરૂર તે તો આપણી વાત ! આપણાપર ગુજરેલા સીતમો
ની કહાણી સાંભળ ત્યારે તે પણ કંપીત થશે ! ત્યારે ખમર
કે તેમનો મગનીઆ પણ કેવા નરાધમ નીવડનારા છે !”

બીજાએ જણાવ્યું

મહારાજ સીદરાજે આ વાત સાંભળી રાજપૂતના દાસો તેને
ખમર પડ્યા જોરાવર રાજપૂત ધણી વખત પ્રજાને નીતાડતા ધણી
વખત તેની ફરીયાદો રાજ સીદરાજના કાનપર આવી હતી આ
વખતે પણ તેણે કાંઈ એવું કહ્યું હશે પણ શું કહ્યું છે ? તે
જણવા તેણે ખુબ પ્રયત્ન કર્યો અને આખરે પૂછ્યું.

“ આ શું ! દાણ મરી ગયું ! માથી મરી ગયું ! ” ઉપરા ઉપરી તેણે ત્રણચાર પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા અને ઘરતમાં પૂછવા રાગને જોઈ તે સ્ત્રીએ ત્યાંથી ખસી ગઈ અને મહારાજને આવકાર આપતી ત્યાં દૂર ઉભી રહી અને પોતે પૂછેલા પ્રશ્નોના જુગાળ આપવાને તૈયાર થઈ.

“ મહારાજ ! જોસવર રાજપૂતના ત્રાસે આનો નિદોષ પતિ મરણ પામ્યો.

પેલી સ્ત્રીએ તેની દુઃખદ ખીના જણાવી.

“ શી રીતે ! કયા ત્રાસે ? મહારાજએ પૂછ્યું.

“ દાણ માટે ? ”

“ દાણ માટે ! કેમ દાણ માટે શું ? ” અઝગચગ થતાં મહારાજ સીદરાજે પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યો દાણની ખીના સાંભળીને વધુને વધુ અઝગચગ થયો.

“ આ વરસની દાણ પટેલે આવતા વરસ આપવાનું કહ્યું ! ”

“ પણ ક્યાંથી લાવે ? ” પેલી સ્ત્રીએ રડતાં રડતાં કહ્યું.

“ આપુ ! વરસાદતો આ સાલ આવ્યો નથી. તો પછી દાણ ક્યાંથી આપે ! આ સાલ ચોમાસુ ગયું છતાં તલાવમાં પણ પાણી નથી તો પછી પાક ક્યાંથી પાકે ? ”

પેલી સ્ત્રીએ દલીલ કરતાં જણાવ્યું.

“ પણ આ વરસની દાણ તો માફ કરી છે ! ” મહારાજ સીદરાજે જણાવ્યું.

“ હેં દાણ માફ કરી છે ! છતાં પણ મારા ભરચારનું નાહક થતું ! હાથ હું કમભાગ્ય મારા કયા ભવના પાપે મારા સીરપર

દુઃખોનું વાજ વરસી રહ્યું મેં અભાગણીએ નાહક મારા રાજવીને
ગાળો આપી આપેનો વરસાદ વરસાવ્યો ! ધીકકાર છે ! શીટકાર છે ;
માફ જીવન ! મારા જીવન પ્રત્યે મને તીરસ્કાર ઉપજ્યો છે ! ”
તેણે જણાવ્યું.

“ ત્યારે શું પતિપર પેલું વેર લીધું તે ફક્ત હાથ માટેને જીવ
લઇને ધરાયો ! ” બીજી સ્ત્રીએ જણાવ્યું.

“ ધીકકાર પડજો ! તારા શરીરમાં કીડા પડજો ! તારા
નીર્વશ જગ્ને ! આવા પાપી ! હરામી મળતીઆઓજ રાજનું
સત્યાનાશ વાળવા બેઠો હતો ! રાજ પર નાહક ગાળોનો વરસાદ
વરસાવ્યો ! તે ગોજરા ! હરામી ! ગેરવર રાજપુતના પાપે ! આજ
રાજ્યમાંથી પાણી પણ સુકાઇ ગયાં. પીવા પાણી મળતા નથી. દોરને
અનાજ અને ચાણો મેળવવા ફાંફાં મારવાં પડે છે !

અને ખરેખર તેમજ હવે પ્રજાની આંતરડી કકળાવી મેલતાં
સંપૂર્ણ આવે તેવી આશા ક્યાંથી રહે ? તજાવ અને સરોવરના પાણી
તુરતમાંજ સુકાયા. રાજના કાન પર પાણીની કાત્ર ફરીયાદ ગમ તે
પહેલાં પાણી સુકાવવાનું કારણ સીદરાજને મળી ચુક્યું.

“ હું ખરાબર વેર લઇશ ! તેનો બદલો ખરાબર આપીશ !
તમે કોઇ જાતની ઉપાધીમાં ન પડશો ! ” જતાં જતાં મહારાજ
એ આશ્વાસન આપવા માંડ્યું.

અને રાજ ત્યાંથી જતો રહ્યો. સ્ત્રીઓ પાછળ પાછળ જોઇ
રહી રાજના કાને આ બાબતની ફરીયાદ થઇ તે જાણી પ્રજામાં
આનંદ ઉદાસ અપુર્વ હતા.

બાર ઉપર બે વાગવા આવ્યા હતા માણસોને અવર જવર કે પગરપ પણ શાંત પડ્યો હતો. મહારાજ સીંદરાજ આ વાત સાંભળી તર્ક વિતર્ક કરતાં પોતાના મહેલે આવ્યા અને પથારીમાં પડ્યા. આખી રાત્રી રાજપૂત જોરાવરના જીદમના દ્રર્યો જોવામાં તેણે વીતાવી, પણ આંખમાં નિંદ્રાં ન આવી.

આમ નિંદ્રા ન આવવાથી તે પાછો ઉઠ્યો અને ખંડમાં આમ તેમ આટાં મારવા લાગ્યો ખંડમાં અવાજ સાંભળી મહારાજની પટ-રાણી પણ ઉઠી અને ખંડમાં કોણ ફરે છે તે નીહાળવા શકિત હદયે ત્યાં આવી.

“ કોણ ! મારા નાથ ! ”

હા ! કેમ અત્યારે આપનું અત્રે આવવાનું થયું ?

“ પણ આપ શા માટે અત્યારે મધ્યરાત્રીએ પણ નીંદ્રા ન લેતાં આમ તેમ આંટા મારો છો ? આપને ઉધ આવતી નથી ! ” રાણીએ પૂછ્યું ! ”

“ હા ? કાંઈક એમજ ! મહારાજએ ટુંકો જુવાબ આપ્યો.

“ કેમ ! શરીર કાંઈ નરમ છે ! ”

“ ના ”

“ તો ઉંધ શા માટે આવતી નથી ! ” તેણે પૂછ્યું.

“ ધણાં ધણાં પ્રયત્નો કર્યો છતાં પણ હજી આંખમાં નીંદ્રા આવતી નથી.

નજર સમક્ષ.....

“ શું કોઈ ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું હતું ! ”

“ ના પણ જોરાવર રાજપૂતના ત્રાસો અને સતાવી રહ્યા

છે. તેના કારણે પ્રભ અને ત્રાસ આપનારો માની ગાળો અને માયો નો વરસાદ વરસાવે છે ? ”

“ શું પ્રભપ્રિય રાજવીને ગાળો ? ”

“ હા પ્રભ ઉપર રાજ્યના માણસો અસીતમ ગુન્જરો ગુન્જરે ત્યારે પ્રભ શું કરે ? ” મહારાજ સીદરાજને જણાવ્યું.

“ એવો ક્યો સલાહકાર-કારભારી આપણા રાજ્યમાં છે ? ”

“ જોરાવર રજપુત ! ”

“ આપનો અંગ રક્ષક ! ”

“ હા પણ હમણા તો તેને વીધોટી ઉપરતું કામ આપવામાં આવ્યું છે ! ”

“ તેના ત્રાસો ! ભયો દેખાતો માણસ આમ ભુંડો થાય ? શું થયું ! તેતો કહો ? રાણીએ તેનું વૃતાંત-તેના ત્રાસો જાણવાના હેતુથી મહારાજને પૂછ્યું.

“ બીચારા નિર્દોષ ! પટેલીઆનો જીવ લીધો ! ”

“ શું તેણે ખૂન કર્યું ? ”

“ ના ના પણ દાણ માટે ત્રાસ વર્તાવી તેને વગર વાંકે પટેલને આપઘાત કરવાની ફરજ પાડી, અને તે મરણ પામ્યો ! હવે તેના છોકરા સ્ત્રીની દશા કહો આવા કારભારીયો મારે મારા રાજ્ય માં રાખવા કેમ પાત્રવે ? ” મહારાજએ જોરાવર રાજપુતના માણસોને તેના ત્રાસથી થયેલું મરણનું કારણ જણાવતાં તેને કેમ રાખવો તે વિશે રાણીની સલાહ પૂછી.

“ પણ તેમાં મારી સલાહ શા કામની ? ” રાણીએ જણાવ્યું.

“ કેમ શા કામની ? તમે મારા પ્રધાન છો સંસારના ગાડાના

બે પછડા એક સ્ત્રી અને બીજો પુરુષ તમે તો માસ અર્ધાંજના કહેવાય પછી શું સારા અને જુરા તમામ કૃત્યો શુભ અને દુઃખ એ તમામના તમે અર્ધા બાગીદાર છો તમારી સલાહ તે મારે તો સેના ની છે સારી સલાહમાં શુભ તમને અને મને બને છે. જુરી સલાહમાં જુરી કૃત્યોમાં દુઃખના વાદળે મારા એકલા પર નહિ પણ તમારા અને મારાં બંને પર પડશે તે વાત જરૂર માનજો ” મહારાજએ સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા સ્ત્રી સલાહનો લંબાણ પણ વિચારવા જેવો ખુલાસો આપ્યો.

“ નાથ મારી બૂલ થઈ. ”

“ અને તે બૂલો આપની બૂલો મારે સુધારવી પતિની બૂલો સ્ત્રીએ સુધારવી અને સ્ત્રીની બૂલો પતિએ સુધારવી તેજ જગતનો ન્યાય વાળો કેમ છે તો પછી તમે મને સલાહ કેમ ન આપો ? ” રાણાને પોતાના બાહુપાસમાં લેતાં લેતાં રાજાએ જણાવ્યું.

“ નાથ મને તો લાગે છે કે આપ મારી મરકરી કરો છો ”

“ ના ના દેવી તેમ તમે કદીપણ માનકો નહિ હું મરકરી કરનારો નથી પણ આપની સલાહજ દુધું છું અને મને હિતાવહવાળી સલાહ આપવી તે આપની ફરજ છે ” મહારાજ સીંદરાએ જણાવ્યું.

“ એમ આપ મારી સલાહ પૂછો તે વાત સાચી. ”

“ જરૂર તેમાં શું શંકા ? ”

“ તો મારી તો માન્યતા છે કે આપ આવતી કાલે રાજસભા માં તેનો ન્યાય કરો ? અને તમામ કારભારીઓને તેની શીક્ષા આપી

સાજનો એસાડો કે પ્રજાવંશનાર-હરામીઓને આવી શીક્ષા થાય છે રાણીએ પોતાને એવ્ય લાગતી સલાહ આપી.

“ વાર આજની સલાહ માન્ય કરવા જેવી છે અને તે પ્રમાણે જ વર્તવા હું નિશ્ચય કરે છું આપ તે બદલ કોઈ જાતની શીકર સંભરો નહી. ”

રાણીને તેને સલાહ માન્ય કરવાનું કહેતાં રાણીના હૃદયનો સ્પર્શ મરણો.

“ તો આપ હવે થોડીક નીંદ્રા લો ” રાણીએ બાહુપાસમાંથી છુટવા પ્રયત્ન કરતાં કહેવા માંડ્યું. પણ બાહુપાસમાંથી છુટવું તે મિથ્યા છે તેમ તેને જણાવ્યું.

“ હવે નીંદ્રા શું થઈ ? માતઃકાળ થવા આવ્યા છે. ”

તેમ નાથ આજનો આપનો ઉત્તરનો મીથ્યા છે.

“ મિથ્યા કેમ ? આજ તો અમલના સમાચાર મેં મેળવ્યા છે આજ મારી પ્રજા પર પડતા દુઃખોનું મને જ્ઞાન થયું છે. મારી નીંદ્રા બલે આજ મેં ન લીધી પણ મારી પ્રજાનાં દુઃખો જાણવા મને આનંદ થાય છે ” મહારાજ સીદરાજે જણાવ્યું.

પ્રજાતના કિરણો પ્રગટવા, ઉપાએ પુર્વાકાશમાં આવી લાલ પીળા રંગના સાથીયા પુરી આકાશના સ્વચ્છ વાતાવરણમાં સાથીયા પુરી આકાશને દીપાવ્યું, ધીમે ધીમે સૂર્યનારાયણ પણ પોતાનો રથ આકાશમાં લાવ્યા અને પ્રજાના માણસો નીંદ્રામાંથી જાગૃત થયા. ઉઘમી લોકો પોતાના કામ ધધે વળગ્યા.

મરીજ એકાદ પોતાના હજ અને બીજો લઈ ખેતર તરફ ચાલવા લાગ્યા. અને પોતાના ધધે વળગ્યા. મરીજી અને ગામની સ્ત્રીઓ કુવે

પાણી ભરવા પોતાના બેડા લઇ દુવે પાણી ભરવા ચાલી.

આ હિંદોમથી ભરપુર દેખાવ આળસુ માણસોને ઉધો ભાસતો હતો અને ઘણી વખત આળસુ માણસો પણ સરખાતા અને તે આળસ કરી બેસી રહે છે તે માટે પોતાની જાતને સરખાવતા. પોતા ઉપર શીટકાર વરસાવતા ? અને પોતાનું જીવન આમ એળે જાય છે તે માટે પોતાની જાતને સરખાવતા.

મહારાજ સિંધરાજ નહીં કોઇને પરવારી રાજસભામાં પોતાની સમય કરતાં પ્રથમ આવ્યો ધીરે ધીરે સભાજનો આવી પહોંચ્યા અને સભા જોતજોતામાં ચીકાર ભરાઇ મઠ.

ફટલીક વાતોના ગપાટા ક્યાં બાદ મહારાજ સિંધરાજને જોરા વર રાજપુતને જોલાવ્યો જોરાવર રાજપુતના પગ ધુજતા હતા અને ધુજતા પગે તે બેઠાસત જોડી હાજર થયો ને હરઅરવા લાગ્યો દીનતા બધી મુખે તેણે કહ્યું 'આપુ શી આગા ?

" કાસે તમે મું કયું હવું ? "

" કાંઈજ નહીં ! અન્ન કાતાર ? "

" ઠીક આપણે કર નહીં લેવાનો કામદો તમે ક્યારનો પાસ થયો છે તે જાણો છો ! "

" હા " તેણે જણાવ્યું,

" તમે નાના કર ઉધરાવવા ગયા હતા ! " રાજ સિંધરાજ આ વખતે પૂર્વ કોધમાં છે તે સર્વ કોષને તેનના મુખ ઉપરથી સામગ્રી હતું આ મહારાજ સિંધરાજનું મુખ પણ કાંધીત રીતે ભરાયું હતું અસ્થો રંગે નામ ભરાયો હતો માથાથી પગ સુધી તેમને જળ થઈ હતી.

તેવામાં ત્યાંના પદ્મરાજાએ અંદર આવી મહારાજને નમન કરતા હશે

આપુ પ્રજના પટેલો આપની પાસે ફરીઆદ લાવ્યા છે ! આજા હોય તો લાવુ

“ હા તેડતા આવો ! પ્રજ મારી પૂત્ર સમાન છે ! પ્રજની ફરીઆદ મારે સાંભળી ન્યાય કરવો તે મારી ફરજ છે છતાં પણ મારી અણગમણ બદલ મારા કારભારીયો મારા નામને છુટો લગાડ, વાનું સાદસ શા માટે કરતા હશે તેની મને તો ખબર નથી !” મહારાજ સંધ્વરાજે પોતાનો ક્રોધ પોતાના સાગરીનો કારભારીના પર કદાડવા માંડ્યો કારભારીયો મહેમહે વાતો કરવા લાગ્યા કે આ હું કોઈ દીવસ નહીં ને આજેજ કારભારી પર ગુરસે કેમ થયાહશે ?

ધણી વખત રાજપુત બેરાવરનો વાંક આવે છે ! આજ પણ તેમજ હશે ? બીજાએ જણાવ્યું.

પેલો સીપાઈ પ્રજના પટેલને તેડી લાવ્યો પટેલોએ પાઘડી ફાળાયા ઉતારી રાજને નમન કર્યું રાજને આશીર્વાદ આપ્યા સંધ્વરાજે તેમને થયામન બેઠક આપી અને તેમની ફરીઆદ સાંભળવા તૈયાર થયો,

બોલો આપની શી ફરીઆદ છે ? મહારાજ સંધ્વરાજે પ્રશ્ન

અન્નદાંતાર ! પ્રજને પીવા પાણી નથી ! ભર ચોમાસું જાય છે પણ પ્રજ પાની વગર ટળવજે છે પ્રજના માણસો તરશે તથાવળી રહે છે અન્નદાંતાર ! આવું થશે તો પ્રજના ધણી જીવ જશે

માટે હવે કાંઈક સવડ કરો તો સાઈ ? ” પ્રજાજનોના માથુસોએ મહારાજને ફરિયાદ કરી.

“ હું પાણી ? પાણીની તાણુ ! અત્યારથી શું કરશું ? ” મહારાજએ પૂછ્યું.

“ પણુ આપુ ભર ચોમાસામાં પાણી નહિ ત્યારે અજબ કિસ્સો આ શું ? આમાં કાંઈ ભેડ હોય તેમ જણાય છે કુદરતનો આપણી ઉપર પ્રકોપ વરસી પડ્યો હોય તે આ ઉપરથી સમજાય છે ? આપુ માફ માનો તો પ્રજાને રંજડનાર કોઈ નરાધમ નીકળ્યો હશે તે વીના આમ રાજ્યમાં ભર ચોમાસે વરસાદની હેલી તો હમણાંજ થઈ ગઈ છે તે પહેલાં પાણીની તાણુ આ શું. તપાસ કરો ? ”

“ આ નરાધમ નીવડ્યો છે ! ” રાજપુત તરફ આંગળી ચીંચી ને તેણે જુવાળ આપ્યો.

“ કેમ જોરાવર હમણાં હમણાં તું પ્રજાને રંજડે છે, પ્રજાપર અપૂર્વ સીનમો શા કારણે વરસાવે છે, શું આપને પેટપૂર પગાર રાજ્ય ની તીજોરીમાંથી નથી આપવામાં આવતો ? કે પ્રજાનું લોહી પી રાજાને જલ્દામ કરવા બેઠો છે ? ” મહારાજ સીદ્ધરાજે પડકારીને જોરાવરને પૂછ્યું જોરાવર તો શાંતજ હોતો હતો ક્યા મુખે તે બોલે !

“ કેમ કાંઈ બોલતો નથી ? ”

“ શું બોલુ આપું ? ”

“ પેટ ભરાય છે કે નહિ ! ”

“ ભરાય છે ” તેણે નમનતાપથી જુવાળ આપ્યો.

“ તો શા માટે પ્રજાપર કુર રીતે વર્તન કરે છે ? ” મહારાજ એ પૂછ્યું.

“ મેં મારું વર્તન એવું હજી સુધી નથી થયું છતાં પણ
આપની નજરમાં આવે તેમ ખરું ? ” તેણે નમ્રતા ભરી અવાજે
જુલું બોલતાં બોલ્યાં.

“ એમ ! તારો કાંઈપણ ગુન્હો નથી ? સાચું જ જોએ છે ? ”

“ હા અન્નદાતાર ! સાચું જ કહું છું ! ”

“ સિપાઈ ! ” સીધરાજે સીપાઈને બોલાવ્યો.

“ અન્નદાતાર ! ” સિપાઈ કુર્નીશ બળવી હાજર થયો.

“ જવ પટેલની સ્ત્રીને લઈને અહીં હાજર કરો ! ”

“ જેવી આજ્ઞા ! અને તુરંતમાં જ તે આજ્ઞા મળ્યા.

પટેલની સ્ત્રીનું નામ સાંભળી જોરાવર રાજપુતના હોશકોશ ઉડી
ગયા. હવે મારું શું થશે ? આ વાત મહારાજાએ શી રીતે જાણી
તે જાણવા તેણે પોતાની તર્ક શક્તીને તીવ્ર કરીને મનને અનેક પ્રશ્નો
પુછકા પણ મીઠાયા ?

જવ મારી પ્રજાજનો ! આવતી કાલ સવારથી પાસે વહેતી
નદીમાંથી પાણી મેળવવા આપણે નહેર ખોદીને પ્રયત્ન કરશું
મહારાજાએ પોતાનો વીચાર જણાવ્યો અને પ્રજાના માણસોપોતાના
સંતોષ પણે જવાબ મળવાથી ત્યાંથી તે નગરમાં આજ્ઞા મળ્યા.

અને સીપાઈઓ ! જવ તમે માણસોનો ખંદોબરત કરો !
કાલથી મળુરો કામ પર લાગે તેવો પ્રયત્ન કરો ! ” મહારાજાએ
સીપાઈઓને મળુરોની શોધ કરી ભેગા કરવાનું કામ સુપ્રત કર્યું
અને સીપાઈઓ ત્યાંજ હાજર થઈ સલામ ભરીને ગિલા રહ્યા.

વારૂં અન્નદાતાર ! ” તેમના નાયકે જુવણ આપ્યો;

આ વાતચીત સાલતી હતી તેવામાં પેલો સીપાઈ પેલી બાઈને લઈ હાજર થયો બાઈ રાતી કકળતી ત્યાં આવી રાજાને પાંચે લાગી રાજા એટલે તો પ્રજાનો પીતા ! પાલક

‘ આપુ ક્ષમા કરો ! કાલ હું ગાળો દેતી હતી તે બદલ દોલગીર છું ! ’

કાંઈ નહીં શીરપર આપતીના વાકાનો ધેરાય ત્યારે રાષમાંને રાષમાં તમે ગાળો આપો તેમાં માટે ખોટું લગાડવાનું હોય ! મારા સેવકો અનુચરોજ ન્યારે અકર્મી નીકળે ! પ્રજાને ત્રાસ આપે ગરીબ પ્રજાનું લોહી ચુસે ત્યારે તમે ગાળો આપો તેમાં શું ? તમારો કાંઈપણ દોષ નથી ! બધો દોષ કોનો છે ? તે હું બરાબર સમજી છું ! ’ તેણે બાઈને ધીરજ આપતાં કહેવા માંડ્યું ને જોરાંવર રાજપુત તરફ ફરીને પુછ્યું કેમ રાજપુત ! આ સ્ત્રીના પતીને શું હતું

કાંઈ નહીં સાહેબ ! દાણમાં.....ગ...તા.....તે...
...છે.....આ.....પ.....ધી.....ન.....ક.....યો... તેમાં
...મારો શો દોષ.....સાહેબ.....માફ.....ક.....રો.....
મારો એટ.....લો.....ચુ...-હો ? ’ તેણે ચરચરતાં બીહતા બીતાં પેતાના કરેલા કાળા કૃત્યો કણુલ કર્યા અને પેતાના કૃત્યો બદલ માફી માંગી

પણ પહેલા તું માનતો ન હતો ? હવે કેમ માનવાં લાગ્યો ? તને દાણ માંગવાની પરવાનગી કેમણે આપી હતી ! ” મહારાજાએ ક્રોધે બરાબર પુછ્યું.

‘ ક્રોધે નહીં ! ’ તેણે જુવણ આપ્યો

તો શા માટે તેં આ સ્ત્રીના ધણી પાસેથી દાણ માગી ! અને માંગીતો ભણે પણ એવો કેવો કર વર્તાવ્યો કે બીયારાનો જીવ મર્યો ? મહારાજાએ પુછ્યું,

મેં તો ફક્ત દાણજ માંગી હતી ! તે સીરાય કાંઈ પણ જાતનો ત્રાસ મારા તરફથી આપવામાં આવ્યો ન હતો ? “ તેણે જીવાળ આપ્યો

“ તો તારા પત્નીને એ સીરાય બીજું કાંઈ દેવું હતું ? ” મહારાજા પેલી સ્ત્રી તરફ આંખ ફેરવતાં પુછ્યું સ્ત્રી પણ રડતી હતી “ નાજી મારા પત્નીને તે સીરાય કાંઈ પણ દેવું ન હતું ? ”

વળી જે વખતે દાણ માટે જોશવર ત્યાં આવી ઘાંટા પાડીને મર્યો પછી મારા પત્નીએ મારા દાગીના માંગ્યા તે મેં અમાગણીએ ન આપ્યા મને શું ખબર તે આપઘાત કરશે ? નહિ તો હું ના આપત ? ” પેલી સ્ત્રીએ ભયું ફક્ત કરતાં કહેવા માંડ્યું આખરે તેણે છુટે મ્હોડે રાજસભામાં રડવા માંડ્યું.

તેનું ફક્ત જોઈ રાજા સીદરાજની આંખોમાંથી પણ ઝરઝરવા ભરાઈ આવ્યા અને ચારપાંચ આંસુ ગાદીપર પડ્યા, આખી સભામાં પણ ગદન શાંતી હતી ધણીની આંખોમાંથી અંધુ ઉત્તરાઈ જતા હતા

“ જીવ આ નીચને ! ગામની ભાગોળે જઈ ઝાડ સાથે બાંધી સખ્ત માર મારો ને અર્ધ મરણ જેવો થાય પછી તરતજ એને ફાંસી દેજે ! મારા રાજ્યમાં આવા નરાધમો ન જોઈએ મારા નામને મારી કીર્તીને આખરે બટા લગાડનાર જરા શરમ ન આવી ! હરામી કરી પ્રજાને ત્રાસ આપતાં જરાતો વીચાર કરવો હતો ! સીદરાજના રાજ્યમાં હાંચ અને ફશવત અને પ્રજાને

નકામી પીડા આપવામાં આવનાર નથી છતાં પણ પેટ ન ભરાતું હોય તો વધુ પગારમાગો પણ પ્રગ્નને શા માટે વગર કારણે રંજડો છો નહોંય પ્રગ્નના લોહીથી તરસ શીદ છપાવો છો.

મહારાજ સાદરાજ આ વખતે પુર જોસથી ઉઠ્યા હતા. આંખો લાલ પીળી થઇ રહી હતી સીપાઇઓ રાજપૂત જોરાવરને આજ્ઞાનો અમલ કરવા લાઇ ગયા. હજી પણ મહારાજની આંખોમાં ખુનની ખુમાશ ભરાઇ હતી ક્રોધાગ્ની તેમની આંખોમાંથી વરસી રહ્યો હતો.

“ અરર ! તેમના પાપે મારા રાજ્યમાંથી પાણી સુંકાયા મેલ રાજ કોપ્યા. પ્રગ્ન મૃત્યુના મુખમાં આવી પડી. ઢોર મરણ પડ્યા છતાં પણ હજી શા માટે તે ઉત્પાત કરતા હશે ! શા માટે ગરીબ પ્રગ્નને હેરાન કરતાં હશે ! પ્રજાને ખાતર લાંચ અને રશવન લેવાનું બંધ કરો એ છતાં કોઈપણ સીપાઇ લાંચ અને રશવત લેશે તો તે માટે તેને કડીનમાં કડીન શીક્ષા ફરમાવી પડશે ! સીદરાજ તેને છોડશે નહીં ! ” દરબારીઓ તન્ક કીધીત નયને જોઇ તે બોલ્યા “ બાઈ જી તારા ઘેર જ ! રાજ્યમાંથી તને દરવરશે ૩૦૦) ત્રણસો રૂપીઆ આપવામાં આવશે તારા બાળકોને બણાવજો ! અને પ્રભાતપાટણની આબાદી વધે તેવા આર્શિવાદ આપજો ! જે થયું છે તે માટે હું તારી માફી માંગું છું.

“ બાપુ ! અન્નદાતાર ! મારી માફી ! હું તો તમારી પુત્રી ! મને તેટલા પણ તમે તો મારા પીતા છો ! બાપુ આપનું રાજ્ય અવીચળ તપો ! તેમ હું તો પ્રાર્થના કરૂ છું ! પણ હું ગોળરી અને ખજર વગર આપને માગો આપી ! તે બદલ મારે આપનો માફી

માગવાની હોય ! તમે મને માફ કરો એટલે બસ ! હુંતો એજ
ધન્ય છું !” તેણે નયનમાં અશ્રુભર્યા અવાજે રાજા સીંદરાજવી મારી
માગવા માંડી.

આપણા પ્રાચીન રાજા કેવા હતા ? એક નાના ગુન્દા માટે
કેટલી કાળજી લેતા. તેનો આ હૃદયકાટ દાખલો વાચક વર્ગને હીક
દર્શન આપશે સીંદરાજ પોતે ન્યાય આશનપર બેસતો ત્યારે કોઈપણ
માણસની શરમ વગર તે ન્યાય બેખતો અને તેથી તે પ્રજાપ્રીય
રાજવી થઈ પડ્યો હતો.

પ્રજામાં આવા રાજા પુખ્તતા આવા રાજા દેવતુલ્ય ગણાતા
પ્રજા તેમના ગુણ જોઈ તેમને પુજતી સ્ત્રીઓ હમેશા તેમના
આયુષ્ય માટે પ્રભુને પ્રાર્થતી આવા લોકપ્રીય રાજવી તે માટે તમા
મને માન હોય ? કેને ન હોય ?

આમ ન્યાય થઈ રહ્યા બાદ સભા વીખરાઈ તમામ સૈનીકા
ધીરે ધીરે વિખરાયા અને રાજા પણ ત્યાંથી ઉઠી દેવીના મંદીરમાં ગયો
દેવીના દર્શન કરી પાછો પોતાના મહેલમાં આવ્યો.

આ વખતે સુર્ય ક્ષીંતીજમાં જતા હતા. આંછો કીરણો પૃથ્વીપર
ફેંકી છેલ્લી નજર કરી અદ્રશ્ય થવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા.

સુર્યાસ્ત થયો અને સંધ્યાતા વાદળ ખસી અંધકારનો પડછો
અવની પર લમવા આવ્યો હતો મહારાજા સીંધરાજના હૃદયનો બાર
કાંકડો ભોંકો થયો હતો ગર્ભ રાતનો ઉજાગરો હોવાથી તે જમીને
પુરત પથારીમાં પડ્યો.

આવતીકાલે મળુરો લોગો કરીને નહેરવું ખેડ કામ કરી અને
પાણી પોતાના પાટણમાં આવે ! કેવી રીતે આવે ? અને પ્રજામાંની

ફરીઆદો દૂર ચાલ તેવા વિચાર તરંગો ધડતો સીધરાજ પોતાના પલંગમાં પડ્યો.

‘નાથ ? તમે થોડું બોજન લેશો, ?’ રાણીએ પ્રવેશ કરતાં પુછ્યું.

‘ના મારી ઇચ્છા બોજન લેવાની નથી મારી નયનોમાં નિદ્રા ભરાય છે ! માટે જરા હાથ લેવા દીધો ગઈ રાત્રીનો ઉભાગરો છે મહારાજાએ જણાવ્યું.’

“ભલે આપની મરજી આપ્તા હોય તો પગ ચાંપુ’ મહારાણીએ જણાવ્યું.

“ના મારી ઇચ્છા નથી આપ સીધાવો તો સાહેબ” મહારાજાની આંખો ધેરાતી હતી તેથી તેમને ત્યાંથી જવાનું જણાવ્યું તે જ્યારે તો પોતે સુષેષી નિદ્રા લે તેવી પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી મહારાણી તો હજી ઉભા હતા.

‘વાર ! અમે તો જઈશું ! કાલ તો હમારો હકક હતો પણ આજ તો તાસી ગયો લાગે છે !’ મહારાણીએ કાલની ! વાતોના પ્રશ્ન પૂછવા માંડ્યા.

“રાણીજી આપની કુલ ચાલ છે ? આજ મને દેવીના દર્શન થવાના હોવાથી આપ મને કૃપા કરી ખસેલ ન લગાડો તો સાહેબ ! સીધરાજે જણાવ્યું.

“શું દેવીના દર્શન ? ધન્ય ભાગ્ય ! મારા નાથ ભલે હાથે” આમ કહી તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

થોડી ઘણી વાર સીધરાજ પથારીમાં આગોટયો અને નીદ્રા દેવી એ બગાસાને મોકલી પોતાની આવવાની ચેતવણી આપી અને

તે અનુસાર જોન જોતામાં નીંદ્રા દેવી આવી પહોંચી સીંધરાજ મહારાજ સીંધરાજ ભર ઉધમાં પડ્યો હોય તેમ નસ્કોરા બોલાવવા લાગ્યો ને નસ્કોરાના અવાજથી આખો ખંડ ધમધમી રહ્યો.

મહારાજ સીંધરાજ ભર નીંદ્રામાં હતા તે વખતનું વર્ણન આપણે જાણવું જોઈએ.

રાજા સીંધરાજ ઉંઘમાં પડ્યા બાદ અડધા કલાક પછી આંખી અરમીન ઝાંખ વાળો પડદો છવાયો નજર સમક્ષ પડ્યો ને થોડી ક્ષણ પછી કંઝી કાંઠક પ્રતિગીમ્મ નજરે પડ્યું અને તેમાંથી ધીરે ધીરે દેવીની તસ્વીર પ્રગટ થવા લાગી તે બોલ્યો “ બેટા સીંધરાજ ! તારી આંખમાં આંસુ શા માટે ? તારા નયનોના નીર મારું હૃદય સતાવે છે ” દેવીએ મરતક ઉપર હાથ મુક્યો, સીંધરાજ ઉભો થયો અને બે હેસ્ત જોડી દેવીના ચરણોમાં આજોડ્યો. દેવીના પાંચ તેણે ચોધાર આંસુથી ભીજવ્યાં. હૃદય ભગ્ન અને નીરસ પૂર્ણ થયું હતું.

“ બેટા ! પણ શાંત થા ! તારી આંખોમાંથી આંસુની ધારા શા માટે વહેવાડે છે ! મ્હને કારણ તો જણાવ ? ” દેવી એ પુનઃ પુછ્યું. પણ પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો હજી આંખમાંથી આંસુની ધારા અરખ લીવ રીતે રડાજ કરતી હતી.

“ બેટા ! કહેતો ખરો ? ” પુનઃ દેવીએ પૂછ્યું.

“ શું બોલું ? મારું હૃદય સુલુ થાય છે મારી પ્રજામાં હમણાં ત્રાસ ખૂબ વર્તાયો છે. વળી પીવાના પાણીની પણ તાણ પડી છે પ્રજાના ત્રાસો મારું હૃદય ભીજવી નાખે છે મારી પ્રજાનું દુઃખતે મારા સુખો કરતાં મારા દુઃખો વધુ સામ્યા કરે છે. તેનો નિવેડો લાવવા હું ઇચ્છુ છું માતા બાળક પર અમીદશી કરી પ્રજાનું દુઃખ

ઝોલું કરે તો સાડ મારી તેજ મરજી છે તેજ ઈચ્છાથી મારી આંખોમાંથી ચોધાર નીર વહ્યા કરે છે " રડતાં રડતાં જેમ માતા બાગળ બાગક પોતાને કોઇ પણ માર્ગ ન જડવાથી રડે તેમ સીધરાજે શેવા માંડ્યુ નાના બાળકની માફક છુટે મ્હોડે તે રોતો હતો.

" બેટા તું કોઈને શું કરવાનો હતો ? "

" હૃદયનો કાંઈક બોલો આજો કરવા ઇચ્છું છું. "

" પણ તે રડે. ? "

" તો મા હવે કડે બાળકની વાતોનું દુખ સુખનું દામ કયો તારા વીના આ જમમાં કોની રદાય મારા પર છે તે હું તો તેની મદદ માંગુ મા હું તે જે ગણુ તેમાં તુંજ છુ તારી રદાય ન માંગુ તો હું ક્યાં જાઉં ? " સીધરાજે જણાવ્યું.

" બેટા તારા રાજ્યનું પરિવર્તન થયું છે તેમ તને ક્યાં ખબર નથી તે તું નથી જાણતો ? "

" જાણું છું માતાજી "

" તો પછી નદી અને સરોવરના પાણી સુકાય તેમાં કોનો દોષ ? "

" મારા કર્તવ્યોના ? "

" તો બોગવ હું કઈ રીતે તને મદદ કરી શકું ? દેવીએ પૂછ્યું

" માતાજી ? શું તમે પણ મને મારીપર દયા લાગી મદદ નહિ કરો ? " સીધરાજે નીચી મુડીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો. ને તે નીચુજ બેઠ રહ્યો તેની ક્યા દિમ્મત હતી કે માતાના નયનો સામું જરી પણ જુએ.

" પણ પાસે વહેતી પરર નદીમાંથી પાણીનો સડ વાળવા તેનો નીશ્ચય તમે ક્યો છે પછી ? "

દેવીએ તેણે કરેલો નિશ્ચય જણાવતાં પૂછ્યું

“હા ! માતાજી પણ આપની સહાયતા વિના તે કાંઈ ઓછું જ પાર પડવાનું હતું ?”

“શું મારી સહાયતા ?”

“હા ! માજી !”

“મારી સહાયતા કદી રીતે તું મેળવવા પચ્છે છે ?”

“હું તો આપને પ્રશ્ન પૂછું છું કે તેમાં હું સફળતા પામીશ કે નહિ ?”

“ના દેવીએ જીવાળિ આપ્યો.”

“હે ? આશું ? બચકર આગાહી ? તો માતાજી ! માતાજી ! મને કૃપા કરીને જણાવો કે મારે કયા રસ્તા લેવો કે જેથી મારા પ્રભાસ પાટણનો ઉદય થાય વૃદ્ધિ થાય અને મારી પ્રજા સુખી થાય” સીધરાજે વધું નમતાં પૂછ્યું.

“રાજન ! પાટણનો ઉદય-પાટણની વૃદ્ધિ થાય તેવી આશા એ રાખવી આકાશ કુસુમ છે ? હવે તે આશાઓ રાખવી ફાગટ છે ?” દેવીએ શંકા બતાવતાં સીધરાજને જણાવ્યું.

“માતાજી ! આવી આગાહીનું કારણ ?”

“પાટણની પ્રજાતાના નાશ પામવા બેઠો છે ? પાટણની પડતીના ચીન્હો જણાય છે ? પાટણની આ જાહોજલાલી ખીજી પાટણ બરમી-શુભ થશે ? હવે બને તેટલા પ્રયત્નો કરે પણ પાટણનો ઉદય થનાર નથી ? રાજન પ્રજામાં ત્રાસ વર્તાયો છે ! પ્રજા પીડાય છે” દેવીએ બચકર આગાહી આપતાં જણાવ્યું.

“પણ માજી પાટણના માટે આવી અમંગલ શંકા લાવવાનું કારણ ?”

“કારણુ? કારણુ તો એજ કે તારી દાનત તારા સાગરીતો તારા કારભારીયોની દાનત બધી થઈ છે ? ત્યાં પછી પાટણનો હિંમતુ હમ્મે તે કયાંથી થાય ?”

“માતા! મેં તેવા કારભારીયોને સખત શીક્ષા કરાવી છે પછી ?”

“ બહે કરાવી ? પણ તારો કેટલો બધો દોષ ? ”

“ શું માણ ? ”

“ તે એજ કે તું જા માટે બેઠકાર રહ્યો ? ”

“ માણ કૃપા કરો ને આટલો ગુન્હો માફ કરો ?” ગરીબ પર દયા લાવો ? હતો અજ્ઞાન બાળક. માતા રહેમ લાવો અને પ્રજાને પાણી શી રીતે મળે--પ્રજાનું દુઃખ શી રીતે દૂર થાય તે મને જણાવો. મને તેટલો પણ હું તો આપનો બાળક રહેમ કરો દયા લાવો. ” સીદરાજ રડતો રડતો દેવીના પાય બીજવતો બોલ્યો.

“ પણ ? હું તો રસ્તો બતાવું છતાં પણ તારા પાટણનો હવે નાશ થવાનો છે પાટણ ઉપર અધમોનો રસ સાગર છિન્ન થશે ? પાટણ મુસલમાનોના હાથ જશે વિધર્મીઓનું જોર વધશે ? દેવી બોલ્યા.

સીદરાજ આ શબ્દો સાંભળતાં તેનું હૃદય ભરાઈ આવતાં હેઠળ પડ્યો અને બેહોશ અવસ્થામાં ત્યાં પડ્યો.

દેવી દયાની દેવી ! હેઠળ બેઠો અને સીદરાજને જાનમાં લાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા મસ્તક પર હાથ મુક્યો અને વાળ લગાર આધા ખસીડ્યા અને પવન આવવા માંડ્યો. ધીરે ધીરે સીદરાજ શુદ્ધિમાં આવ્યો મડ્યો.

ને અનેક ઉપચારને અંતે તે પુણ્ય શુદ્ધિમાં આવ્યો.

“ ખેટા ભાનમાં આવ્યો છું ના ? ” દેવીએ પુછ્યું.

“ હા ! માતાશ ! આપની કૃપા ! ”

“ તો સાંભળ ? ”

“ શું ? ” સીદરાજે પુછ્યું.

“ તારે કયો માર્ગ લેવો તે પુછે છે ને ? ” તે ભાનમાં આવ્યો છે કે નહિ તે જોવા દેવીએ પ્રશ્નો પુછ્યો, સીદરાજે તેના પુણ્યપણે જવાબ આપ્યા. દેવીની ખાત્રી થઇ કે સીદરાજ શંકિમાં આવ્યો છે.

“ હા ! માતાશ ! ” સીદરાજે જુવાન આપ્યો,

“ જો સાંભળ તું મને તેટલા પ્રયત્નો કરીશ ? પણ તારૂં પાટણ વીંધવાના હાથમાં જશે તે વાન તો સત્યજ્ઞ થશે તેમાં તો કોઈ પણ કોઈ રીતે પણ મેળ મારી શકનાર નથી ! .....

“ તેમાં હું શું કરી શકનાર હતો પ્રભુએ ધાર્યું હોય તે ખરૂં ? જગતનો માનવી કાંઈ પણ કરી શકતો નથી તો પછી હું પ્રામર પાણી તેમાં પાટણનો બચાવ શી રીતે કરી શકું ? ” સીદરાજે આખરે પોતાની નીર્વિજ્ઞતા બતાવતાં જણાવ્યું.

અને ખરેખર માનવી શું કરી શકે ? જગતનો કર્તાજ તમામ કળા ફેરવી શકે છે.

જગતનો માનવી તેની કળા પણ જાણવા અસમર્થ છે ! કોઈ પણ પ્રયત્ને તે જાણી શકતો નથી, તેની કળા અપાર છે તો પછી આ મેં કયું ! આ હું કરીશ ! તેવું બહુનું તે માથા બકવાદ નહિ તો બીજું શું ?

જેણે જગતને બનાવ્યું છે તે દીન દયાળુ એ આપણા હાથમાં સત્તા નથી આપી તેણે યોગ્ય કયું છે. તેમાં તેની કાંઈક જુદીજ મરજી હશે !

“તો તું નદીમાંથી નહેર બોળવાનું બંધ કરીને—”

“તો શું કરે ?” વચ્ચમાંજ અધીરાઈ પૂર્વક સીદ્ધરાજ બોલ્યો.”

“તે પીંજળથી સાંભળ !”

“વાર માછ ! હું સાંભળું છું !”

“તું નદીમાંથી પાણી ન લેતા પાટણની ઉત્તર દીશાએ તળાવ બોદાવ અને તેના ઉપર ફરતી ચારે બાજુ દેવો અને દેવીની એકસો ને આઠ પાયરીઓ-દેહરીઓ મૂકીને તેનું નામ સદસ્રલીંગ તળાવ રાખજો ! તો પ્રભુ કૃપા તો પાણી આવશે !” દેવીએ પોતાનો આલિપ્રાવ આપી સૂચના આપી.

સિદ્ધરાજે તે સૂચના ઉત્સાદપૂર્ણ મસ્તક પર ઉપાડી લીધી.

“તો પાણી આવશે ના ! ને મારી પ્રજાને શાંતિ વગશેને ?” સીદ્ધરાજે સંશય પૂર્વક જણાવ્યું. સીદ્ધરાજને સંશય હતો પણ દૂર ચલો ન હતો.

“હા ! પાણી આવશે પણ.....

પણ. શું માછ ! હજીપણ કાંઈ સંશય છે ?”

હા ! સીદ્ધરાજ ! બેટા ! જ્યાં પાટણની પડતીનો પ્રારંભ થયો છે ! પાટણની પ્રભુતાનો સૂર્ય અસ્ત પામવા બેઠો છે ત્યાં હું તને શું કહું ?” દેવ.એ જણાવ્યું.

“તો પણ જણાવો તો ખરા કે આપનો શો સંશય છે ?”

તે એજ કે ? તું ત્યાંની કામદાર સ્ત્રી વર્ગમાંથી કોઈની ઉપર પણ દ્રષ્ટિ સરખી પણ કરતો ના નહિ તો આપણના વાદળ આવશે પાણી આવશે નહિ અને પ્રજામાં વધુ ત્રાસ વર્તશે કાળા કેર થશે માટે સમજીને ચાલજો ”

“ જેવી આજ્ઞા પછી તો ભાવી પ્રબળ છે ”

“ ના ભાવી નહિ પણ તું જરૂર મોહવાનો ” દેવીએ જણાવ્યું.

“ માજી ! આ એક હાસ્ય પૂર્ણ નથી ! હું રાજા છું છતાં પણ હું કામદાર મનુરની સ્ત્રી પર કુદષ્ટિ કરું ! ” સીદ્ધરાજે સંસમ પૂર્ણ અવાજે પૂછ્યું.

“ બેટા ! તું જુલે છે ! રૂપ શું નથી કરતું ! રૂપ વેર કરાવે ! રૂપજ રાજ્યનો ગૃહની શાંતિનો ભંગ કરાવે છે ! માણસોનો જીવ લેવાવે છે ! રૂપ શું નથી કરતું ? સાંભળ—

રૂપ લલચાવે રૂપ તણસાવે, રૂપજવેર કરાવે

રૂપ લડાવે, રૂપ બગાડે રૂપજ નાશ કરાવે

રૂપ શું નથી કરતું ? સીદ્ધરાજ સાંભળ ! સીતાને શા માટે રાવણ લઇ ગયો ? રામાયણ શા માટે બનાવ્યું ! સીતાના રૂપમાટે ! દુશાસન દુષ્ટ શા માટે કહેવડાવ્યો ! દ્રૌપદીના રૂપપર મોહયો તે માટે ? આખર તેના શા હાલ થયા ? બેટા સીદ્ધરાજ હું તુને ચેતાવું છું ! દીકરા ચેતીને ચાલજે ! મારા તને આશીર્વાદ છે ! હવે હું જાઉં છું ! સૂર્ય ઉદય થવાનો સમય થયો છે ! કહે હવે મને રજા છે ને ? દેવીએ શીખામણ આપતાં જવાની આજ્ઞા માગી.

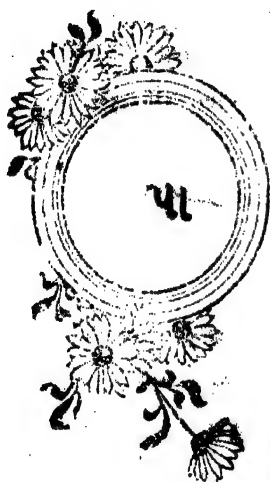
“ ભલે માતાજી મારા આપને પ્રણામ છે આપનો ઉપકાર મારાપર અસહય છે : આપનો રક્ષી છું માતાજી મને સારી શુધ્ધિ આપજો આપની ધારણા ખોટી પડે તેમ ઇચ્છું છું ” તેણે દેવીનો પામ ભીંજવતા જણાવ્યું ને દેવીએ જણાવેલું વચન માથ્યા કરવા પ્રયાસ કરવાનું બળ પ્રભુ આપે તેમ ઇચ્છ્યું.

“ તો બલું સાહે ? ” આમ કહી દેવી ત્યાંથી પુરતમાં પ્રયાણ કરી ગઇ અને સીદ્ધરાજ પોતાની પથારીમાં પાસું ફેરવવા લાગ્યો અને પાંખો ઉંધમાંજ ડાલ્યો.

પ્રકરણ ૩ નું.

મનુરોની ભરતી

સે વહેતી નદીમાંથી પાણીનો સહ કહાડી પ્રજાસ
પાટણને પાણી પુરું પાડવાનું હોવાથી માણસો
મનુરોઓની ભરતી કરતા હરેક પ્રકારના માણસો
આવતા હતાં હમણા હમણા બેકારીનો સમય
વધ્યો હોવાથી ઉંચ કામના ધંધાર્થી માણસોનો
જથ્થો વધતો હતો કુલ હજી સુધીમાં ઓછામાં
ઓછા ત્રણસો માણસો હાજર થયા હતા,

પ્રાતઃકાળના ઉદય સાથે માણસો આગાની
રાહ જોતા માણસો જમીન ખોદવાનું સાધન
લઈ તડકામાં બેઠા બેઠા વાતોના ગપાટા હાંકતા
હતા પાવડા અને ટોપલીઓ ટોપલા કોદાળી અને બીજા હથિયારો
આમ તેમ પડ્યા હતા.

તેવામાં રજપુત સમાચાર લઈને આવ્યા કે તમામ મનુરોએ
ઉત્તરદીશ તરફ ખોતાના સાધનો સહ જવું અને ત્યાં ખોદ કામ
થવાનું છે. બધા ત્યાંથી ઉઠ્યા અને ત્રણસો માણસોનો કારો
ત્યાં ગયો.

સવારના ખેડારમાં મદારાજ સીદરાજ ઉઠ્યા દાતણ પાણી
ધૂત્યાદી શૌચ કર્યા પરવારને તૈયાર થયા. રાજસભા તરફ પ્રયાણ
કરવા લાગ્યા જતાં જતાં તેઓ દર્શનકરવા દેવીના મંદિરમાં ગયા.
દેવીને ધ્યાનપૂર્વક પાથે લાગ્યા.

“ જોજો બેટા મારી અમંગળ સૂચના પાર ન પડે તે સાચવજો
અચાનક મંદિરમાં અગાજ થયો દેવી બોલ્યા.

સિદરાજ તો નીચી મુડીએ હજી માતાજીની ચરણોમાંજ
આજરતો હતો તેણે અવાજ સાંભળ્યો અને સાવધ થયો ફરીથી
માતાજીના ચરણોમાં વંદન કરે અને ભક્તિભાવે “ આપની કૃપાતો
તે શક્ય નહિ થાય ” તે બોલ્યો.

“ પાટણની પ્રભુતા અસ્તાયજમાં છે બેટા સાચવીને રાજ
કરજો શીરપર કલંક ન આવે તેવું વર્તન રાખજો ” દેવીએ
સૂચના આપી.

માજી માણસ તો પોતાનું સારું શાય તેમ હતું છે અને
તે પ્રમાણેજ કરવાજ પ્રયત્ન કરે છે તદાપી સારું કરવું અગર તો
જહુ તે હુદરતના હાથ છે ! માતાજી હજી મુઠ્ઠી સિદરાજ અવિચળ
રહ્યો છે પારડી સ્ત્રી સામે હું તો શું ? પણ મારી પ્રણમાંથી પણ
કોઈ નજર જગાડે તો હું તેને સ્ત્રીક્ષા કરું છું દેશપાર કરું છું તો
સિધરાજ જે દેમ નજર જગાડે ? તથાપિ આપ કહો કે પાટણની
પ્રજાતનો સૂર્ય અસ્ત દિશામાં પ્રયાણ કરી રહ્યા છે તો પછી મારો
તેમાં શું ઇલાજ છે ! સિધરાજે દેવી સામે દ્રઢતા પૂર્વક જુવાળ આપ્યો.

અને સિધરાજના રાજ્યમાં સ્ત્રીઓ ઉપર કોઈપણ માણસ
કુદૃષ્ટિ ન કરી શકે તેવો બંદોબસ્ત હતો છતાં પણ કરે ને રાજાને

ખખર પડે રાજ સમક્ષ ફરીયાદ જાય તો રાજ ધણી વખત પુર-
ખનું કહેવું સાંભળ્યા વિના તેને દેહાંત દંડની શીક્ષા ફરમાવતો.

એક વખત તો એક કારભારીયે પૂછ્યું કે “બાપુ આમા
તમે પુરખની કાષ્ટ જાતની દલીલ વગર તમે વાંક કાઢો છો અને
શીક્ષા ફરમાવો છો તે બધું યોગ્ય છે તેમ તમે સમજો છો ?
ખરી રીતે તો પુરખોની પણ દલીલ સાંભળવી જોઈએ !”

“કાંઈજ નહિ ધણી વખત શું ? પણ સ્ત્રી દી પોતાની
મજ્જત હલકી પાડ્યા માટે જોડું કારણ લઈને ન આવે ! જેડું
તો ન આવે ! પણ થોડી સ્ત્રીઓ હોય તો પણ ના આવે પણ
તેની પર કુરતા પૂર્વક વિના સતામણી કરવામાં આવે ત્યાજી
ફરીયાદ થાય તેથીજ કું પુરખોને વગર દલીલે શીક્ષા ફરમાવું છું !
મારો હેતુ તેજ છે ! મારા રાજ્યમાં પવિત્રતા એ પ્રથમ છે !”
સીધરાજે તે કારભારીને જવાબ આપ્યો ને તે જવાબ સાંભળી
આખી સભા મહારાજ સિધરાજના વિચારો સાથે મસહત થઈ હતી.
મહારાજ સીધરાજના રાજ્યની સ્ત્રીઓ તેથીજ તેને વંદની બાપુ
તુલ્ય ગણાતી અને તેનું રાજ્ય અવિચળ તથા તેમ પ્રથર્થી.

“જેટા હજી તારા માનવામાં આવતું નથી પણ તું ચોક્કસ
માનજે કે તું ઓડણના મોઢમાં ફસાઈશ ! માટે શવેળાની ચેતવણી
આપું છું કે તું ફસાઈશ નહિ ! જો બેગ બેગે ફસાયો તો મેળ
વેલી મહેનત અફળ જશે !” દેવી પુનઃ બોલી.

“તો શું પાણી નહિ આવે ?”

“ના જો તારું વર્તન બલિચારી થશે તો પાણી નહિ
આવે !” દેવીએ કહ્યું.

“જેવી દેવની ઇચ્છા !”

આમ કહી સીધરાજ પોતાના દરબાર પ્રતિ ચાલ્યો ગયો. દરબારી જનો કચારનાય મહારાજની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. અને જોત જોતામાં મહારાજ ત્યાં પધાર્યા છઠ્ઠીદારે છઠ્ઠી પુકારી પાછળ મહારાજ ધીરે ધીરે ગાદીપર આવ્યા. અને ગાદીને નમન કરી ગાદીપર બેઠા અને મધ કાલના સ્વપ્નાની વાત પ્રજાને કહેવા લાગ્યા.

“ પ્રીય પ્રજાજનો—

મધ કાલે રાત્રે મહેને સ્વપ્નામાં તે તરેહનું કામ ન કરતાં પાટણની ઉત્તર દીશાએ તળાવ ખોદાવી અને ઉપર એકજોને સાઠ ફહેરા મુકાવવાના અને તેનું નામ સહસ્ત્રલીંગ તળાવ પાડવાની સૂચના દેવી-કરી ગયા છે એક જોરાવર રાજપૂતના પાપે પાટણની પ્રભુતા અસ્ત થવાની અણી પર છે પાટણની પડતીને પ્રારંભ થઈ ચુક્યો છે ! એકજ આત્માના આપથી શું નથી થતું ? પ્રજાના લોહી તરસ્યા કારભારીયો મહારી પ્રજાના લોહી ચૂસે છે તેના પ્રતાપે આજ માં પાટણ બસ્ત્રીભૂત થવાનું છે ! મારા પર એ ભયંકર પડખા પડ્યા કરે છે !—

“ અરર ? રામ રાજ્યની પડતી ! પાટણની પ્રભુતા અસ્ત પામે છે એ ઓ પ્રભુ તેવા નરાધમો શામાટે અવ્યભિચારી પાકતા હશે ! ”

પ્રજાજનો એક સાથે પોકાર કરી બિંધ્યા. મહારાજ સીધરાજ મૌન ધારણ કરીને સુન્યમુન્ય બેસી રહ્યા હતા. સભામાં કોઈ કાંઈપણ બોલતું ન હતું શોકની પ્રસ્તાવના કરતા પ્રજાજનો દરબારીઓ ત્યાં નીચી મુડીએ બેઠા હતા. એક પાછ પડે તો પણ અવાજ સાંભળે તેવી

મહેન શાંતિ ત્યાં હતી. છેવટે તે શાંતિનો ભંગ કરતા મહારાજ સિધરાજ બોલી ઉઠ્યા. “ પ્રજાજનો મેં તમને મને સ્વપ્નામાં આવેલી તમામ હકીકત જણાવી છે હવે આપ આપનો વિચાર પ્રદર્શિત કરો ”

“ જેવો આપનો વિચાર અમે તો આપની સાથે સહમત છીએ પ્રજાના દુખ માટે અટકળ મહેનત લેતા આપના જેવા રાજવી અમારા પિતા છે. અમારા પિતા અમારા હીત માટે-અમારા કરતાં વધુ ચિન્તા તો તમને હશેજ તો પછી અમે શું કરીએ ? આપને શું કહીએ ? તમે જે કરો તે અમારે કબુલ છે તમે હમારા હિતેચ્છું છો પ્રજા આપનું રાજ્ય અવિચળ તપે તેમ અમે અમારા બાળકો સીએ વીજેરે તમામ પ્રજાને પ્રાર્થે છે ” તેમના એકે જણાવ્યું.

“ મહારાજ બધા મનુરો રાહ જુએ છે હવે આજ્ઞા હોય તો બતાવો ત્યાં અમે ખોદકામ શરૂ કરાવીએ ? ” સિધરાજે પ્રવેશ કરતાં જણાવ્યું.

“ જાવ હું હમણાં આવું છું ? ” સીધરાજે જણાવ્યું અને જોત જોતામાં તે ચાલ્યો ગયો અને મહારાજ સિધરાજ પણ ત્યાંથી ઉઠી પોતાની સભા સહ પાટણની ઉત્તર દીશા તરફ પ્રયાણ કરી ગયાં. તો ત્યાં મનુરો આમ તેમ બેઠા બેઠા વાતોના ગપાટા કરતાં ત્યાં પાવડા અને કાઢાળી વીજેરે જોડે રમત રમી રહ્યા હતા, કેટલાક મનુરોના છોકરાઓ હાથમાં બટકુ રોટલો લઇને ફરતા હતા કેટલાક તો તાપણી સળગાવી તેની આજુબાજુ બેઠા હતા. વળી કેટલાક તાપમાં તડકે બેઠા બેઠા અવનવી વાતો કરતા મહારાજની આજ્ઞાની રાહ જોતાં ત્યાં બેઠા હતા અને ક્યારે આજ્ઞા મળે તો તેનો અમલ કરવો આમ વિચારમાં હતા.

તેવામાં મહારાજની સ્વારી પધારી જાણી આનંદિત થયા અને સર્વ ઉત્સાહ થયા. દરબારી અને સભાજનોએ મહારાજની આજ્ઞાથી ત્યાં જગ્યા તપાસી જોઈ પાણી આવે તેવી જગ્યા તપાસી ત્યાં ખોદવાની મજુરોને આજ્ઞા આપી મુખ્ય માણસે મોટી લોટી દોરી તળાવનું માપ આંક્યુંને સર્વ મજુરો ખોદવા લાગ્યા.

કાંધક મજુરો અને મજુરોની સ્ત્રીઓ ખોદી ખોદીને માટીને દગલો ત્યાં બાજુમાં એકઠો થતો હતો આખા શહેરમાં આ વાત પવન વેગે પ્રસરી ગઈ અને જોત જોતામાં અડધો ખાડો થતાં આવી ગયો.

આમ મહેનતમાં ને મહેનતાં પ્રભુ પ્રભાકરે અસ્તાઝઘ દીશ્વામાં પ્રણામ કરી ગયા. મહારાજ સીદરાજે કાંઈ દિવસ પછી તળાવનું કામ જોવા નહિ આવવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને મજુરો ત્યાંથી વિખરાયા આજુબાજુ કેટલાક માણસો ત્યાંજ રહ્યા.

મહારાજને કાંધક શાંતિ વળી હવે પાણી આવશે તો પ્રજાનો ત્રાસ ઓડો થશે પ્રજાની પીડા ટળશે તે વિચારે મહારાજ કાંધક આનંદમાં હતા ઉંઘાસના વાતાવરણ પુરજોસથી ઝુલતા હતા અને મહારાજને નિદ્રા આવી ને નિદ્રામાં ડોહા ખાવા લાગ્યા.

આમ જોત જોતામાં રાત્રી વ્યતિત થઈ અને સવાર થવાનો સમય થયો પ્રભુ પ્રભાકરના રશિમ કિરણો અવતી પર પડ્યા પાણીમાં તેનું પ્રતિબિંબ પડતા જણે બીજોજ સૂર્ય, સૂર્ય ભગવાનનો રથ ધીમે ધીમે ઉપર આવ્યો.

અત્રી પરના માણસો જાગૃત થયા નિત્ય કર્મથી પરવારી પોત પોતાના કામે વળગ્યા સ્ત્રીઓએ પાણી ભરવા માંડ્યું કેટલીકે મુખધ્વન કર્યા બાદ પ્રભાકરને પાથે લાગી કેટલીકે ઓવારણ લીધા અને કેટલીકે તો સૂર્યનારાયણને જળ ચડાવ્યું.

આમ પૃથ્વીપરના મનુષ્યો સુર્ય પુજા કરી સુર્ય ભગવાનને વધાવી પોત પોતાના કામ ધંધે વળગ્યા.

મહારાજ સિદ્ધરાજ પોતાના કર્મથી પરવારી પ્રભુ સેવામાં ધ્યાન ધરીને દરબારમાં જવા તૈયાર થયા મહારાણીની આજ્ઞા લક્ષને તે તુરતજ નીકળ્યા. નીચમ પ્રમાણે દેવીના મંદિરમાં ગયા. દેવીની સેવા પુજા કરી. પણ દેવી મયાં ન પ્રગટા અને મૈત્ર રહ્યા.

સિદ્ધરાજ મનમાં પુકાયો હવે દેવી વચન મીથ્યા થશે તે જાણી. દેવી મહિન રહ્યા. નહિ તો દેવી મને મુચના આપ્યા વગર ના રહે આમ શોકાતુર મુખપર પાછુ દર્પનું કીરણ જણાયું અને અને ત્યાંથી તેજ દર્શાવેશમાં રાજસભામાં આવ્યા,

છડીદારે છડી પુકારી સભાજનોએ હિલા થઇ ઓવારણાં લીધા નમસ્કાર કર્યા. મહારાજ સિદ્ધરાજે ગાંઠિને-રાજતખતને સલામી ભરીને તેની પર સ્વાર થયા. સભામાં અવિચળ શાંતિ પથરાઇ.

“ મહારાજ હમણા હમણા ઓડણો આપણાં ગામમાં મળુરી કરવા ખુજ આવે છે, જે આજ્ઞા હોય તો આપની પાસે મળુરી માંગવા આવેલા ઓડણોને તળાવના ખોદ કામ પર રાખીએ,

“ વફાદારીથી તે કામ કરે તેવા જણાય છે ? ” શાંતિનો ભંગ કરતા સિદ્ધરાજના સિપાઈએ જણાવ્યું.

‘ ફેટલા મળુરોની જરૂર પડે તેમ છે. ’

‘ વહેલું કામ પાર પાડવું હોય તો વધુ મળુરો જોઈએ ’

‘ હા તે તો નિર્વિવાદ છે. ’

‘ તો જાવ મારી પ્રજાને પાણી જેમ વહેલું પુરું પડશે તેમ તે વહેલી સુખી થશે માટે જેટલા મળુરો ઓડણો અગર તો ખીજા

જે કામ મળે તે તમામને તેજ કામ પર રોકે તાકીદ કરી તમે તે કામ પર ખુબ ધ્યાન રાખો હાથ તો આપણે બધાએ તે કામ પાર પાડવાની તકમારી કરવાની છે.

ત્યારબાદજ આમણે ખીજ કામમાં હાથ બાંધવાનો છે મહારાજા સિધરાજે પ્રજનાં હિતાર્થે તમામ ખરચ કરવાની હિમેદ બતાવતાં તાકીદ કરતાં જણાવ્યું.

અને સિપાઈ પુરતજ ગયો પાંચસો ઓડણને ત્યાં રાખી લીધા તેમાં કેટલાક પુરખો અને કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ હતી. ઓડણને કામ મળવાથી પ્રભુ પાસે સીધરાજનું બહુ કરવાની આશીર્વાદ માંગતા કામ પર લાગ્યા.

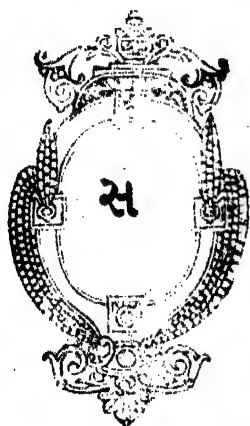
પોતાના બાળકોને ઝાડ સાથે બોળીયા બાંધી પારણાની માફક જુલાવતી ઓડણો ખરખર હિલોગી બાસતી હતી.

આમ પ્રજના હિતાર્થે સિધરાજ પોતાની તમામ મીલકત અપણે કરવા અને પ્રજનું દુખ ટાળવા તે કટીબદ્ધ થયો હતો ને દિવસે દિવસે તળાવ જલ્દી ખોદાય-જલ્દી પ્રજને પાણી મળે તે હેતુથી માણસોની-મનુરોની બરતી કરતો હતો. આમ સહઅશીંગ તળાવ ખોદાવાનું શરૂ કર્યું.

પ્રકરણ ચોથું.

જસ્માનો તિરસ્કાર ?

હા પૂર્ણ ભરાઈ ગઈ હતી. હમણા હમણા
તો દરબારમાં ફક્ત સહઅલીમ તળાવનીજ
વાતો ચીકળતી તેજ વાતો ચર્ચાતી આજ
તો આટલા માણસો આટલા મજુરો આવ્યા
આટલું ઉંડું ખોદાયું આટલો મહેબોબ થયો.
આવી અર્ચાઓ ઉદભવતી.

“ તો પાણી આવવા માંડ્યું છે કે ?
મહારાજાએ શકિત હૃદયે પાણીની રાહ જોતા
પૂછવા માંડ્યું.

“ હજી તો તેવા ચીન્હો જણાતા નથી ”

“ ખબર પડે છે તે ? કે પાણી આવે તેવા ચીન્હો ક્યારે હોય ?

“ ના હું અમને તો હજી ખબર નથી પડતી કે પાણી ક્યારે
સ્પુરે છે ?

“ તો બાપુ આપ તપાસ કરોતો ? ” બીજા માણસે પૂછ્યું

“ના હું તો જનાર નથી?” મહારાજએ પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય કયો.

“આપુ? આપની હાજરીની ત્યાં આવશ્યકતા છે?” બીજાએ કહ્યું.

“તો તમે છોને?”

“તો પણ આપ હો તો હીક!”

“હું તો આવતા વિચાર કર્યું.”

“આપ આવો તો પાણીના ચિન્હો જોઈ કેટલું ખોટું તેનો વિચાર કરતા અમને ખબર તો પડે?” પેલાએ મહારાજને આવવા આમ્રહ કરતાં જણાવ્યું.

“હીક છે ઘણા ભાગે મોડાથી આવી જશશ” મહારાજએ પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

“ઘણું સાફ? અને સખા તુરતજ વિશ્વન થઈ ગઇ.

મહારાજ બોલતાં તો પોતા પછી પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો.

દેવીનું વચન દેવીના શબ્દો તેની સમક્ષ આગળ આવી તેદરથો તરવળવા લાગ્યા. દેવીના વચનો તેને કારીધા સમાન વાગ્યા. પણ વળી પાછો અને શાંતિ વળી.

“મહારાજ સિધ્ધરાજ? જેના પત્રમાં હજારો દાસદાસી અને રાણીયો તહેનાતમાં ઉભા રહે? પડ્યો બોલ જીલવા તૈયાર થતા હતા. તેવી સ્ત્રીઓને મુકીને પોતે શા માટે કોઇ મજુરીઆને મજુરણ ઉપર તે આશક થાય તેના ઉપર પોતે દાનત ખગાડે.” આમ મહારાજના વિચારની તરંગ માળા ચાલવા લાગી.

મહારાજ દરબારમાંથી ઉઠીને પોતાના મહેલમાં આગ્યા ત્યાં બટારીઓ અને ઝરખામાં ફરવા લાગ્યા. સૂર્યના કિરણો જળાઓ દ્વારા મહેલમાં પ્રવેશી ચુક્યા હતા. રાજા પોતાના મનમાં અત્યુદ્વેગ ઉદ્વેગ પામતા હતા. તેમને શાંત પણ ન હતી મન અતિશય આશાંતિ હતું ધડીબર દંડીના વચનો તેને સાંભળતા અને વચનો સાંભળતા તેનું હૈયું ઉલ્લસાઈ જવું આંખોમાંથી આંસુની ધારા ધણી વખત ટપકું ટપકું થઈ રહ્યું હતું.

કોઈ પણ રીતે મનને શાંતિ મળતી ન હતી શું કરવું તે સુઝવું ન હતું હૃદય ફાટવું હતું દીલ ખુંચવું હતું મન દૂર દૂર ભાગવું હતું, તમામ અંગો તેને પૂછતા હતા કે આજ તારું મન ક્યાં ગયું છે પણ સીંધરાજ તો ભગ્ન હૃદયે ફરતો હતો.

સૂર્યના કિરણો તેને અતીશય ઉદ્વેગ આપતા હતા. કોણ જાણે સૂર્ય ભગવાન સીંધરાજના હૃદયને શામાટે બાળી રહ્યા હતા શું કારણ તેમાં સમયું હતું તેની તો મહારાજને પણ ખબર પડતી ન હતી.

જીવનના એકેએક તાર વૂટ્યા હતા. જે મહેલ તેને શાંતિમય ભાસતો હતો. દરબારમાં કરેલા કામકાજથી કંટાળતો મળતો તો ત્યાંથી તેમને શાંતિ-ગદન શાંતિ પ્રાપ્ત થતી તે મહેલ આજ ઉદ્વેગ પૂર્ણ નિરાશ પૂર્ણ જણાતો શાંતિના ધામમાં અશાંતિનું વાતાવરણ જન્મ્યું હતું ખરેખર મહારાજ સીંધરાજને ધડી ભરતો જીવન ઉપર તીરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો.

“ નાથ આજ ઉદ્વેગ પૂર્ણ કેમ દેખાયો છો ” પોતાના સ્વામીના ખંડમાં પ્રવેશ કરતાં રાણીએ પૂછ્યું. રાણી ધણી વખત શાંતિનું ધામ થઈ પડતી આજ મહારાજએ રાણી સામે પણ પોતાનું મુખ

ન ફેરવ્યું. ન જોયું, જાણે સાંભળ્યું ના હોય તેવા ડાળ રાખી તે અઘસીમાં ઉભાજ રહ્યા રાણીતો વિસ્મયતાથી મહારાજ તરફ આંખ મીચીને જોઈ રહી.

“ નાથ માસથી રીસાણું લીધું છે આ વાંક માટે ? ”

“ ના રાણીથી રીસાણું હોય તે કદી પણ સાંભળે છે ? ”

“ ના છતાં પણ ”

“ પણ જીવન ઉપર તીરસ્કાર વરસી રહ્યો છે હવે તો હું પ્રજા માસે મૃત્યુ માંડું છું પ્રજા મહેને મોત આપે મારી પ્રજા મારા પાપે આ માટે રીયાય ? ” સીંધરાજ શોકાતુર હૃદયે બડબડી ઉઠ્યો.

“ પ્રાણનાથ આમ હારે શું કરવાના હતા ? ”

“ તો શું કરે ? પ્રજા દુઃખે રીયાય છે ”

“ ઉપાય કરો મર્દ છો ધણી રાજ્યો તમારા શરણે થયા છે સમ્રાટ પદને દીપાવવા તમે સમર્થ છો તો આ માટે તમે આમ હારો છો ધણી વખતે તો ખીજને હિમ્મત આપો છો ને આપજ આ માટે આમ હિમ્મત વિનાના બન્યા છો ” રાણીએ સલાહ આપતાં પુછ્યું.

“ શું કરે મને કાંઈ પણ સુઝવું નથી મારો જીવ દુઃખાય છે હૃદય હવે તો જીવવા ધસીને નાજ પાડે છે તો પછી આપની સલાહને શું કરે ? ” સીંધરાજે જણાવ્યું.

“ કાંઈ નહી નાથ ધીરજ ધરો પણ પાણી આવવાના ચીન્હો જણાય છે કે નહી ? ” રાણીએ સલાહ આપતાં વાત ફેરવવાની વિચાર આપતાં જણાવ્યું.

“ ના હજી પાણી આવવાના ચીન્હો જણાતા નથી. ”

“ તમે તપાસ કરવા ગયા હતા ? ”

“ ના અને તપાસ કરવા જવાનો પણ વખત નથી. ”

“ કારણ ? ”

“ કાંઈક એવું જ છે. ”

“ પણ નાથ તમારે તપાસ અર્થે તો જવું જોઈએ. ”

“ શા માટે ? ”

“ નાથ આપ સુશ્રો છો આપના તપાસવા નહીં જવ તો ત્યાં નાહકનું ખર્ચ વધતું હશે ધણી તો હરામી થઈને ખેસતા હશે તો આપને તપાસ અર્થે જવાની જરૂર છે ’ સલાહ આપતાં રાણીએ જણાવ્યું.

આ વખતે દેવીના શબ્દો સીધરાજની આંખ સામે બીત પર લખાયા.

“ રૂપ લલચાવે રૂપ તલસાવે રૂપજ વેર કરાવે

રૂપ લગાવે રૂપ ખગાડે રૂપજ નાશ કરાવે

અને આ શબ્દો સાંભળતાં બીત પર વાંચતાં પુરતજ તે હેડળ ખેલાન અવસ્થામાં પડી ગયો રાણીએ ઉપચાર કરવા માંડ્યા હજારો દાસ દાસીઓ તમામ તેની તહેનાતમાં ખડા થયા પાણી મુખ ઉપર નાંખ્યું અને રાણીએ પોતાની સાડીવતી પવન નાંખવા માંડ્યો

રાણીની આંખોમાંથી અશ્રુ ધારા વહેતી હતી ચરખવીત આંખો વહેતા આંસુ દાસ, દાસીના આંખોમાં પણ પાણી ભરાઈ આવ્યું અને ઉપચારના અર્થે રાજ સીધરાજ કાંઈ જાનમાં આયાં

લાવો ત્યારે રાણીજી મારા લુધડાં હું જશ તપાસતો કરે ?” રાજ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો રાણી લુગડા લાવવા ગયા અને

જોત જોતામાં તેમના કીમતી લુગડા લાવી હાજર કર્યા.

“ મારે તે નથી જોઈતા સાદા લુગડાંજ મારા કામમાં આવશે માટે સાદાજ લાવો તે પહેરીને હું તપાસ કરું ” રાણીને જણાવ્યું પણ સાદા લુગડા પહેરવામાં મદારાજની કાંઈ બીજો હેતુ હતો અને તે એ કે સાદા લુગડાથી મારી પર કોઈ મોહિત ન થાય તેમ ઇચ્છતો હતો ને તેથીજ તેમણે સાદા લુગડા મંગાવ્યા રાણી થી બર તો કાંઈ વીચારમાં મગ્ન થઈને પુરતજ પાછી લુગડાં લેવા ચાલી ગઈ અને જોત જોતામાં લુગડા લઈ હાજર થઈ.

મદારાજ પણ લુગડા પહેરીને જવા તૈયાર થયા ને ત્યાંથી શેઠાતુર મુખે કોઈપણ માણસને લીધા વીના કામ ચાલતું હતું ત્યાં ગયા.

માણસો મજુરો ત્યાં તપાસતા તો વળી કેટલાક તો ખાડા ખોદતા હતા. આ દશા જોઈ મદારાજની કાંઈ ગમગીની દુર થઈ અને પુરતમાં તે ત્યાં ગયા પાણી આવવાના ચિન્હો જોવા માંડ્યા તો જમાન પોચી હતી લમણાજ પાણી આવશે તેવી દરેકની મુખે વાંત થતી હતી આ વાતો સાંભળી રાજાને કાંઈ શાંતીવળી પોતાની મહેનત સફળ થશે તેમ ધારીને તેણે પ્રમુતી મારી માગવા માંડી આ વખતે જેરાવર રાજપૂતનું મૃત્યુ તેની નજર નમસ્તારવયું અને તેની તરફ તીરસ્કાર ભરી નજરે ત્યાંથી આગળ વધ્યો.

ઓહો પોતાના બાગકોને હીચતી માથે માટીની ટોપડી નાખવા દુર જતી તે દરમિયાન જોવા અને માનુ ભકિતથી ભરપૂર દૃશ્ય થીલર નીહાવવા તેણે ત્યાં ઉભો રહેવા પ્રયત્ન કર્યો અને આખરે

મુજીને વચ્ચે થઈ તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો અને માતા એટલે દેવી-તેવી સાક્ષી તેનું હૃદય આપવા લાગ્યું.

અને તેવામાં પાંચ છ સહિયરો માથેથી માટી નાંખી આવતી રાજની નજર સામે પડી તે તમામથી એકતો કોઈ દેવાગના સમ જાસતી હતી તેનું રૂપ તો કોઈ સ્વર્ગનાં પરી સમાનજ હતું અને તેની ચાલ જોઈને તો બલબલી હાથથીઓ પણ શરમાતી અને તેનો કટી પ્રદેશ જોઈ ધડીભર સીંહણને પણ ઇર્ષ્યા આવતી રાજની નજર તેની સામે પડી. પેલાંને કાંટો વાગ્યો ત્યારે તે ત્યાંજ ઉભી રહી અને પગમાંથી કાંટો કાઢવા લાગી.

“ અલી જસમા ચાલને ” તેમાંની એકે જણાવ્યું,

આવું છું મારા પગમાં કાંટો વાગ્યો છે વળી મારા બાળકને પણ મારે ધરાવવું છે ” જસમાએ જીવાળ આપ્યો જસમા જાતની ઝોડણ હતી છતાં પણ તેનું રૂપ જોનાર તો ધડીભર વિચારજ કરે? આશું ? આવી સ્ત્રી આતે સ્ત્રી કે સ્વર્ગનાં અપસરા કોઈ પણ જાતની અખર નજ પડે પછી શું ?

જસમા અને તેનો પતી પોતાના વ્હાલશોયા બાળકને લઈને પોતાનું વતન છોડી પેટીયું મેળવવા પોતાના ધધાથે પાટણમાં આવ્યા ત્યાં તેમને તળાવમાંથી માટી ખોદવાનું અને માટી ઉપાડવાનું કામ મળ્યું. પોતાને મળેલું કામ તે રાંજનું હતું તે ઉપકાર માનવા લાગ્યો. રાજપર આશીર્વાદનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા હતા.

મહારાજા સીંદરાજ ઘણી સાવચેતી રાખવા છતાં પણ જસમા પ્રત્યે આકર્ષાયો રૂપે તેને લલચાવ્યો ખરેખર—

રૂપ લલચાવે રૂપ તલસાવે રૂપજ વેર કરાવે

રૂપ લડાવે રૂપ બગાડે રૂપજ નાશ કરાવે

રૂપમાં મોહીને ઘણી લડાઇયો થાય છે રૂપની મોહાણીથી હજારો સ્ત્રીઓ પોતાનું શીયળ સાચવવા અર્થે આપઘાત કરે છે રૂપ શું મથી કરતું ? રૂપ આપસ આપસમાં વેર કરાવે છે ઘણી વખતતો રૂપનાજી કારણે મરણ થાય છે રૂપને લઇને રૂપમાં મોહીને રાવણ જેવા વિચારવાન માણસ સીતાના રૂપમાં લપટાયો અને તેને સતારી તે મરાયો અને રામની કીર્તી વધુ ઉજવળ થવા પામી.

તો પછી પાટણુની તો પ્રભુતા અસ્ત પામવા બેઠી હતી તો દેવીના ચેતાબ્યા છતાં પણ મહારાજ સીધરાજ રૂપમાં લલચાયા. ખરેખર ! પાટણુનો સુર્વાસ્તનો સમય હતો ! હુ આમ કરીશ હુ કેમ લલચાયા ? છતાં પણ સીધરાજ ફસાયો ને ધીરે ધીરે તેજશમાં પ્રતી આમળ વધવા લાગ્યો.

જસમા પોતાના પગમાંના કાંટો કઠાડી પોતાના બાળક પાસે આવી ને વહાલે સાથે તેના તરફ તે તાકીને જોઇ રહી માત પોતાના પ્રિય બાળક તરફ કેવી રીતે વહાલ ભરી નજરે જોઇ તે ક્રેવા વહાલથી ઉછેરીને મોટો કરે છે ! મરીય માઆપ હોવા છતાં પણ બાળક પ્રત્યેના તેનો પ્રેમ અપુર્વ ગણાય ! હવે આ પ્રેમથી હજારો દુખના વાહળ વરસાવીને પછી તે પુત્ર કે પુત્રી મોટા થઇ માઆમની અવગણના કરે ! માઆમની સેવા કરવાની તેની ફરજ જુલો જન્મ તો પછી માઆપ કોધે ભરાય ? માઆપના આંતરડા આપો કેમ ન આપે ?

સીધરાજે ધીરે રહીને તેને પુછ્યું “ તારૂ નામ શું ? ”

“ મારૂ નામ જસમા ” તે આમજે જવાબ આપ્યો.

કર્પ જાતના છો ? ”

“ઓડણુ અને બૂખના વખાના માયા મજુરી કરવા આવ્યા છીએ !”

“જસમા તારૂં રૂપ તને આવા કામો કરવાની ના કહે છે તું કોઈ રાજની રાણી થવાને લાયક છું ત્હારા માટે તારી તહેનાતમાં હજારો દાસ દાસી હિઆ રહેવાના લાયક છે” મહારાજાએ પોતાનો વિચાર પ્રદર્શીત કર્યો જસમા તેના શબ્દો સાંભળી મામલો જાણી મધ પણુ હીમ્મત પૂર્વક પોતાના શયિયજનું રક્ષણ કરવામાં તેણે પોતાની બહાદુરી માની અને બહાદુરતા પૂર્વક સત્ય જુવાળ આપવા તે ત્યાં હિલી રહી—

“રાજની રાણી થવાનું બાળ્ય તો જોને નસીમે પ્રાપ્ત થયું છે તેમનેજ સુખદ હો ! મને તેવું બાળ્ય નથી જોઇતું તેવા સુખો તો અમારા લાય અમને આપશે !” જસમાએ ડાઙતો સમોદિત્તર આપ્યો.

“જસમા સમજ આ દેહ માટી હિપાડવાને માટે પ્રભુએ સંજી નથી !”

“મહારાજા ! મજુરી એ તો અમારૂં જીવન છે ! તો પછી આ દેહ શામાટે મજુરીમાંજ ન વપરાય”

“જસમા તમે રહો છો ક્યાં ?”

“રહેવાને માટે આ જંગલ”

“તો તમારે માટે હું એડી બંધ મહેલો આપું ! તમે મારા રાજ્યમાં આવો જંગલમાં વાગતા કાંટા કાંકરા તમને ત્યાં હેરાન નહિ કરે મહા સુવાળી મજાની તળાઇઓ તમને અનહદ સુખો આપશે” રાજાએ જસમાને પોતાના રાજ્યમાં સેવાની લાલચ આપવા માંડી.

“ એ મશરૂની તળામચો કરતાં ખાખરના પાન અમોને ઓર
ફેજત આપે છે કંટા ને કાંકરા તો અમારે જીવન છે તો પછી
અમને તે કેમ ખૂંચે ? ”

“ પણ મેડાને મહેલાત તમને અપૂર્વ સુખ આપશે. ”

“ મહારાજ મેડા અને મહેલમાં તો અમને ફેર આવે ને ફેર
આવવાથી હેઠળ પડીએ તો સરીરમાંના કોષ અંત્ર બાંને ને બામતા
ખોખરા પણ થાય તો આ શું કામળ કાયા જેના પર તમે હુબ્બ
થયાં છો તે કાયા કુખડી લાગે તો પછી આપ નિરાશ થાવ તે
માટે અમને બસે એ જંગમળ મુખારક હો ! મહેલ અને મેડીઓતો
આપનેજ મુખારક હો ! આપના હાથ અને પેટ કાંઈ મારા જેવા
સુવાળા નથી તો પછી તમને શાની શીકર હોય ? ” જસમાએ મહારાજ
સીદ્ધરાજને મરકરીમાં ઉઠાવવા માંડ્યો પણ સીદ્ધરાજ તો તેના રૂપમાં
હુબ્બ થયેલો તે કંઈ રીતે સાંભળી શકે પોતાના કાન ઉઘાડે ? તેતો
માનતો હતો કે જસમાની ત્રિડે વાતો કરવાનું પણ અહોભાગ્ય છે
તેમ સમજતો હતો તેવા સીદ્ધરાજ ક્યાંથી જન્મીત થાય !

“ આપની કાયા કાંઈક વધુ શોભશે ? હાગીના અને ધરેણા
આપને માટે હું તરફ તરફના ઘડાવીશ આપ રાજી થશો ? આપના
સુખમાં વૃદ્ધિ થશે ? ” મહારાજએ વધુ લાલચો આપવા માંડી.
પણ જસમા ક્યાંથી ડમે ? જસમા તો સતી હતી પતિએજ પરમેશ્વર
માનનાર જસમા તો અડગજ રહી તે ન ડગી તે નજ ડગી.

“ એ સોનાના હાગીના એ ધરેણાં તે તો તમારી રાણીનેજ
શોભે ? એ હાગીનાનો બાર મારા દેહ ઉપર નથી તે ધણુંજ
સારું છે મને નથી ચીન્ટા ! મને તો સુકોમળ પુલની માળાજ પ્રિય

લાગશે અને તેની મજા તો હુંજ માણું ! તે દાગીના મારી પાસે હોય તો અમને હુટવાનો પણ ભય રહે પણ પુલતી માળા હોય તો કોણ હુટવાનું હતું એ હાર એ દાગીના મને ન શોભે ” જસમાએ હિંમત પૂર્વક જીવાળ આપ્યો ને પોતાના જાળકને હીંચવા માંડ્યું.

જસમા તારી દેહલતા પર સુંદર આલુપણો અને પાતળી મલમલ જેવી સાડીઓ કાંઈક વધુ શોભશે ? તે આલુપણો પણ તારે માટે ત્યાં પહેરવા હોય તો એ રાજ્યમાંથી મળશે ? ”

“ મહારાજ આલુપણો અને પાતળી સાડીઓ કરતાં અમારે તો જાડી સાડીજ સારી છે પાતળી સાડી પહેરી કાયા નગ્ન દેખાડવી તે મને તો પ્રિય લાગતું નથી. તે કરતાં તો બહેતર છે કે અમારા જાડીયાજ અમને પહેરવા દેવા ! જાડીયા અમને વધુ સુશોભિત લાગે છે ” ફરીથી જસમાએ જીવાળ આપ્યો.

અને જીવાળ આપતાં જસમા ત્યાંથી પોતાના કામ ધંધે વળ-મવા અને પછી માટીની ટોપલી ભરવા ચાલી. તેનો ધંધો પણ તેજ હતો. ને તે કરવા તે આગળ વધી.

“ જસમા ઉભી તો રહે ? ” રાજાએ જસમાને જણાવ્યું.

“ રાજા મને નકામું ઉભી રહી હું નીમકહરામ ચઢને ખાવા માગતી નથી ? મને તો મહેનત કરીનેજ ખાવું ગમે છે ? માટે રાજા મને મારી મહેનત અર્થે જવા દ્યો ? ” જસમાએ નીમકહરામની ખાવાની વાત પ્રદર્શિત કરતાં જણાવ્યું ને જવાની આજ્ઞા માગી.

“ પણ એ સતી જસમા તારા પતિના તો દર્શન કરાવ ! તારા જેવી સતીનો પતિ જવાની જેના લાગ્યમાં લખ્યું હોય તે ખરે-ખર ધન્યવાદને પાત્ર છે સતી જસમા તું સતી છું મેં તારા પ્રત્યે

નીચ દાનતથી જે માગણી કરી તે તરફ હું મારીની નજરથી જોઉં છું ? ” સીધરાજે પશ્ચાતાપ કરતાં જસમાના પતીના દર્શન કરવાની ઉત્કંઠા બતાવી.

“ મારો પતિ પેલો ખોદે છે તે ? જેની કોઠાળીના એકજ ધાથી ધરતી પણ ધુજતી હતી ખરે જુઓને આ ધુજી રહી છે એવા મારા પતિદેવના ચરણોમાં માફ મસ્તક નમે છે ” જસમાએ પતિ તરફ વફાદારી બતાવતાં જણાવ્યું.

“ જસમા તું જોટલી તારા પતિ તરફ વફાદાર છું તેટલો તારો પતિ તારા તરફ વફાદાર નથી ? ”

“ કેમ ? ”

“ જોને ! ખોદતાં ખોદતાં પણ તે તારી તરફ શંકાની નજરથી જુએ છે ? ”

“ કાંઈ નહીં આ જગતમાં સત્યને કોઈપણ રીતે આંચ આવતી નથી, જગતમાં આખર સત્યજ તરે છે ? સત્યજ અંતે જીતે છે, પ્રભુ સત્યનો બેલી દીનાનાય ? બલે મારી કસોટી કરે ? પણ હું તેમાં તરી પાર ઉતરીશ તે જરૂર મારો ! પતિ બલે મારી તરફ આશંકાથી જુએ છતાં મારા જેવી નારીને શું વાંધો છે ? ” જસમાએ સત્યતાનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું.

અને ખરી રીતે દુન્યામાં સત્યજ તરે છે પહેલાં તો સત્યની કસોટી થવાની ? પણ પ્રભુ આખરે તેનોજ વિજય કરે છે. આખર સત્યજ તરે જુઓ હરિશ્ચંદ્રનો દાખલો સત્ય ખાતર તેણે પોતાની આ વેચી હોકરા વેચ્યાં બંગીને ત્યાં પાણી બચાવે અને આખરે સત્યજ તર્યાં.

તો પછી સતી જસમા તરફ તેનો પતિ આશાંકા ભરી નજરે નિહાળે તો પણ સસને શું આંચ આવે ?

“ અને જસમા તારો બાળક આમ જાડની ડાળે ઝાંખા બાધી હું હીચોળે છે તો પછી તે પહી નહી જાય ? ” જસમાને રેક્ષી રાખવાના વિચારથી તેણે વધુ પુછ્યું.

“ રાજા પ્રભુની અમ ગરીબોની ઉપર ધણીજ મહેરબાની હોય છે અને અમારા બાળકો તેવીજ રીતે ઉછરે છે અમને કોઇપણ જાતની શંકા રહેતી નથી ” આમ કહી જસમા પોતાની ટોપલી બાંધ ને પાછી માટી લેવા આગળ ગઇ પોતાના બાળક તરફ જતાં જતાં પણ નીહાળતી હતી.

મહારાજ સીંદરાજ તેના મયા બાદ તેના તરફ જોઈ રહ્યા અત્યારેતો કામાવુર મયા હતા. કામાવુરનામ્ નમચમ્ ન લડ્યા તે પ્રમાણે તેમણે જસમા તરફ જોયાજ કયું. જસમાનું રૂપ જીનને શુધ માણસોને દેવી સમાન બાસ આપતું હતું ત્યારે કામાવુર માણસોને તે વધુ અકળાવતું હતું.

આમ તે જસમા તરફ જોતો હતો તેવામાં ત્યાં સ્વપ્નામાં આવેલી દેવી. તેજ લુગડા પહેરીને તેની સામે ઉભી રહી અને તેને સંબોધી બોલી કેમ બેટા તું શું કરી શકયો જ તારી મહેનતનું શું પરિણામ આવ્યું તે તો જઇને નીહાળ ? પાણી ક્યાંથી આવે ? ”

અને આ શબ્દો સાંભળતાં દુરતજ તે બેભાન થવા લાગ્યો પોતાની બૂલ-પોતે કરેલો અત્યાર સુધી વાર્તાલાપ તેને સાક્ષવા બાગ્યો અને કશુલ કરવું પડ્યું કે કુદરત કરે છે તેજ શાઈ કરે છે તેમ કશુલ કરવું પડ્યું.

“ હવે શું કરું માતાજી ” ઈનતા બાવે તેણે પૂછ્યું.

“ હવે ! હવે શું તારું કપાળ તેં તારા હાથેજ ફેંક્યું. છે તેમાં કોઈ શું કરી શકે બસ થઈ ચુક્યું હવે પાટણની પ્રભુતા અસ્તાચળમાં છે પાટણનો નાશ થવાના બીજ સીધ્ધરાજ તેં રોપ્યા જે રાજ્યમાં મુખ અને વૈભવો તેંજ ખીલાયા તેંજ ફાલાયા અને તુંજ તેના નાશનું કારણ બન્યો ” દેવીએ કોપીત બની કંપીત થઈ બુવાબ આપ્યો,

“ તો શું આ બધી કરેલી મહેનત અફળજ જશે ”

“ તેમાં શું સંશય. ”

“ હવે પાટણનું ભવિષ્ય ”

“ ભવિષ્ય ? ”

“ હા ”

“ ભવિષ્ય તો હુંકું છે પાટણનું તો શું પણ તારા સ્મારક રૂપ શ્રદ્ધાસ્થ મહાલ પણ તૂટી અને છુટી બરમીલુત થશે વિષમી-ઓનો કાળો ફેર વર્તશે ”

“ અરરર ! માણ ! આવું ભવિષ્ય ! ”

“ તેમાં હું શું કરી શકવાની હતી ! ”

“ તો આપની કૃપા ? ”

“ બસ હવે તો મારા હજી ન પણ આપને ફુલ્લો થયો ! ”

“ શું તમે પણ કોપ્યા ? ”

“ હા ! હું કોપ્યો નથી ! પણ તારામાંથી સત્ય પરવાયું ? ”

“ પણ કયો મંબીર ગુન્હો ? ”

“ જસમા તરફ તારી કુદૃષ્ટિ ! ”

“ પણ બુલ માફ કરો ! ”

“ હું શું કરું ! તને ચેતાવ્યા છતાં પણ હજી તેવોજ રહ્યો. તો પછી મારી તને શી રીતે મદદ મળે ! કહે ! તને પ્રથમજ ચેતવણી આપી હતી ! ”

“ માણ ! માફ કરો ! ”

“ થઈ રહું ! આમ બોલી દેવી અદસ્ય થઈ ગયા.

આમ દેવાના ગયા બાદ સિધ્ધરાજ પાછળજ જોઈ રહ્યો આંખો ખેંચાવા લાગી. નયનોમાં આંસુ વહેવા લાગ્યા. જીવન ઉપર પુનઃતીર-સ્કાર પ્રગટયો. પણ પાછું પાછી આવ્યું છે તેવી ભ્રમણાઓ તેને થવા માંડી. “ લાવ જોઈ આવું ” આમ વિચાર કરીને તે જોવા ત્યાં ગયો ત્યાં માણસો જમીન તપાસતા હતા. હમણાંજ પાછી આવશે તેમ જ જમીન ઉપરથી જણાતું હતું. તેજ જમીન અત્યારે કઢીન લાગી. પાછીના ઝરણા ન્યાયી સ્ફુરતા હતા તેજ ઝરણા અત્યારે ક્યાંય અદસ્ય થયા ?

“ બાપુ ! પાછી વાળી જમીન પાછી અદસ્ય થઈ ગઈ ! ”

“ આવેલા નીર શુકાયા ! પાછી ! પાછા વળ્યા ! ”

“ પ્રજનનું નસીબ ! ” પોતાનો દોષ ઢાકવા પ્રજા ઉપર આજ મુકયું ને સત્ય પ્રીય રાજા અસત્યને પથે વળ્યો. અને જેવા અસત્યના પથે વળ્યા પછી પાછો શી રીતે વળી શકે ? તેમાંથી તો વધુને વધુ અસત્યતા અન્યાયના ઝરણાઓ સ્ફુરવાના પાપમાં તે પ્રવૃત્તવાનો અને અસત્યના પથે ચાલવાનો ન્યાય અને નીતીનું દેવાળું કહાડવાનો !

“ તો દેવદીઓ તો બંધાઈ ગઈ છે ! ”

“ કેટલી ! ”

“ એકસોને આઠ ! ”

‘વારું!’”

“તો હવે ખોલ કામ પુરું કરશું?”

“હાસ્તો ત્યારે શું કરશું?”

“અધું ધાયું અફળ મયું!”

“પ્રભુની મહેરબાની એછો છે!”

“આપુ આપના શખ્દો સાચા પડ્યા!” તેમના એકે કહ્યું.

“શું?”

“આપનું સ્વપ્ન!”

“હા!”

“પાટણની પ્રભુતાનો અસ્ત થવા આવ્યો છે!”

“જરૂર! મને વારંવાર શોક થાકે છે! મારા વખતમાં પાટણની પ્રજાને લગીરે કામનું પડવા દેવાં મેં શખ્ત બદોબસન કર્યો છે તદવી પર.....

“અધુ જોરાવર રાજપૂતના લીધે!”

“હા! નરાધમ તેવાને લખને આ થયું!” બાગ્મએ સાક્ષી પુરી

“આપુ શું કરે!”

“આપુ શું કરે? પ્રજાનું નસીયજ એવુંજ?”

હાસ્તો નહિ તો આટલી મહેનત કળાં પણ વ્યર્થ જમ?”

પૈશાનું પાણી!”

“જરૂર પ્રજાના પૈશાનું નાહક.....”

“પણ પ્રજાના હિત અર્થે વાપરવા આપણે સૌ તૈયાર થવા હતા તેટલાજ માટે મહારાજએ તળાવ ખોદાવ્યું પાણીના ઝરણોની આશા અંધાધ પણ પાણી ન આવ્યા!”

“ ક્યાંથી આવે ? પ્રજામાંથી સત્ય ગયા ન્યાય ગયા ! પછી પાણીનો શો વાંક ? નહિ તો આવેલા વરસાદે ? પાકેલા પાક ! તીકના ટોળા પડે ? અને પાકને નુંકસાત થાય પાણી સુકાય અથવા બહુ શુ ? પ્રજા જેવી થઈ તેવા કૃત્યો થયા તેવીજ હસા થઈ તેમાં બાપુનો કે મેઘરાજનો શો દોષ ? ”

આવી તરફ તરફની વાતો કરતાં માણસો રાજસભ નગરમાં આવ્યા નગરજનો આતુર તેમને પાણીના સમાચાર જાણવા ઉત્સાહ બન્યા અને સામા આવતાં રાજ અને કારભારીયોને તે બાજતના સમાચાર જાણવા આમળ વધ્યા.

નગરવાસીઓનો ઉત્સાહ પુરુષ આવતાં હતાં પણ સામા માણસોના મુખ ઉપર ઉદ્ધશીનતા નીરાશાના વાદળ છવાયા હતા આશાનું કિરણ પણ પ્રગટ્યું ન હતું. ! ”

“ શું થયું ? ” પ્રજા માણસોમાંથી અવાજ આવ્યો.

“ સ્વપ્ન સાચું પડ્યું ! ”

“ હું પાણી ન આવ્યું ! ”

“ અરર ! આ શું ? ભુમીમાંથી પાણી પણ પલાયન થઈ ગયું ? ”

“ આતો હજારો હજાર વ્યાપો ! ”

“ સાચુંજ ભુમીમાંથી રસ અને કસ ગયા ? ”

“ આ ધરતી ! નવનવન સમાન ખીલી રહેલી વાડી ! હવે ઉજાડ વેરાન મશે ? આરત ભુમી પવિત્ર ગુજરીની વાડી સુકારે ? આ શું ? ”

“ આવા આવાએ પ્રજાજનોના મુખમાંથી નીકળવા માંડ્યા ધણીની આંખમાંથી તો અશ્રુની ધારા બહેક લાગી.

“ પણ ઠોરની શી દશા થશે ! ”

“ માથુસના પાપે તે મરશે ! ”

“ ઘોના પાપે પીપળો નાશ પામશે ! ” ખીજાએ જણાવ્યું ”

આમ શોકમાને શોકમાં ગમગીનીને ગમગીનીમાંથી આખી નગરની પ્રજા ફરતી ફરતી રાજ્ય મહેલમાં આવી મહારાણીકૃષ્ણ જાળવા ઉત્સુક હૃદયે ઉભા હતા. પણ તેમના ઉપરથી તે સમગ્ર ગયા પાણી ન આવ્યું આ જાણી શોકાગુર બની તે હેઠળ પડ્યા બેભાન બન્યા.

મહારાજ પોતાના ખંડમાં આવ્યા પણ પોતાના કૃત્યો માટે તેમને વારંવાર દીલગીરી થતી હતી ગમગીનીએ તેમના મુખ ઉપર સામાન્ય વ્યથા હતું હિંદાસીનતા સત્તા ભોગવતી હતી જેમના મુખ ઉપર હમેશા આનંદ હતો તે આનંદનું સ્થાન આજ ગમગીનીએ લઈ લીધું હતું હૃદય ભગ્ન થતું હતું નિરાશાના વાદળ તળે તે દબાયો હતો જીવનમાં આશાનું કોઈ પણ કીરણ ન હતું ! શું કરવું તે સુઝતું ન હતું ! જે હસ્તમાં પોતાનું મસ્તક ઝાલી નીચી મુઠીએ તે જોઈ રહ્યો હતો ! હવે તો દેવીના પણ દર્શન દુર્લભ થયાં તેમ જણાયું.

ફરીથી પાછા દેવીની પ્રાર્થના કરવા લાગી ગયો. દેવીની તસ્વીર-દેવીની પ્રતિમા પોતાની સમક્ષ લાવવા મણા પ્રયત્નો કર્યા પણ ફેકટ! ઘણી વખતના અંતે દેવીની આછી આછી પ્રતિમા સિદ્ધરાજની નજર સમક્ષ તરવા લાગી.

“ મા છોર કહોર યામ ! પણ આપ શા માટે મારા પર ગુસ્સે થયા ! શું મારા રાજ્યમાંથી તમે જવા માંગો છો ! મારા રાજ્યની અખાદી આપને ખુચે છે ? મા! દયા કરો! તમેતો દયાની દેવી! પછી આપ શા માટે મારાથી કોપે બરામા છો ! મા તમારા ચરણમાં પડી

તારા ઊકરો તારા પગ બીજવે છે તોય તુ દયા નહિ કરે ?
મા ! દયા લાવીને તેં મારા પર ધણાય ઉપકારો કર્યાં. ધણી ધણી
વખત મા ! તારા પ્રનાપે હું હત્યો તો આટલી વખત રહેમ લાવ
દયા કરી મારા દોષોને લુધીને મારી પ્રજ્ઞના કિત અર્થે પણ તું
પ્રગટ ! અને પાણીની તાણ ઓછી કર ! આ ગરીબ પ્રજા મરવા
પડી છે! હજારો પ્રાણીઓ પાણી વગર ટળવળે છે તો જરાતો દયા કર”

સિદ્ધરાજે નમ્રતા ભરી પ્રાર્થના કરી ત્યાં નીચો નમીને બે હસ્ત
જોડીને ત્યાંજ પડી રહ્યો પણ કોઈ બોલ્યું નહિ.

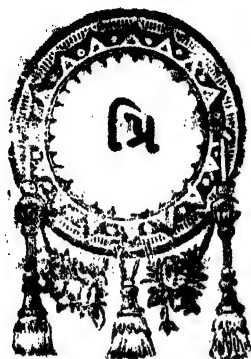
દેવી તેના પર ગુસ્સે થયા હતા જાણે હવે તેના પર તેના
કામથી કંટાળીને તેના તરફ તીરસ્કાર ભરી નજરે જોતા હતા તેમ
તેવી રીતના સીદ્ધરાજને દર્શન થયા.

સીદ્ધરાજ આવી વધુ ગભરાયો બેભાન થઈ નીચે પડ્યો રાણી
હજી જાનમાં આવી ન હતી. ત્યાં તેની દોડાદોડ ચાલુ હતી ત્યાંતો
શ્રી મહારાજ પણ બેભાન થયા. સેવકો ઉપચાર કરવા લાગ્યા,

પણ મહારાજને શાંતિ વળીને તે શું કરવાના હતા. દેવીની
આમ સુચના છતાં પણ તે બેભાન લુહ્યા અને પાણી ગુમાવ્યું
પ્રજ્ઞના શ્રાપો વરસ્યા અને આ પાટણની આબાદી અને શાંતિને
ધકકો પડ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું.

વધુ પ્રકાશ

મ સાંચનાર !

આપણે હજી આ વાર્તા પર વધુ પ્રમાણ
પાડવાની જરૂર છે. ને તે આપણે પાડીએ ને
જોરાવર રજપુત પર !

જોરાવર રજપુત કમ જાતનો હતો તે
કોઈ જાણતું ન હતું પણ મહારાજ સીદ્ધરા-
રાજની સલામાં તે શા અર્થે આવ્યો હતો ?

જ્યારે તે નોકરી અર્થે આવ્યો ત્યારે તેણે પડકાર કરીને
જણાવ્યું કે “ મહારાજ હડવા આવો ! અગર તો મને નોકરી રાખો.”
રાજ અને આખી રાજસલા આનો અભીમાન ઉતારવા તક્યાર
થઈ ધણાએ તો હાંસી કરી ! રાજએ પોતાના અખાડામાંથી એક
મક્ષને મોકલ્યો ! પણ કળાખાજ જોરાવર પુરત તેને પુરા પડ્યો ને
મરણને શરણ મોકલ્યો.

“ અભીમાની માણસ ! તારું નામ ! ”

“ જોરાવર રજપુત ! ” તેણે અભીમાનથી કહ્યું

“ જવ બીજે મક્ષ મોકલો ? ”

અને પુરતમાંજ અખાડામાંથી બીજે મક્ષ તક્યાર થઈને આવ્યો
સામા સામા બંને જણાએ જા'ગો ચાખડી અને યુદ્ધના જાણકાર
કરીને આખુ મામ પ્રભાસ પાટણ ગર્જવી મુક્યું,

અને આ પાંચેનું કુદ જોવા આમુ મામ બોલું થયું “ આ
જોતો ખરો ! અલીમાની માણસ ! ”

“ કેમ ! તું શું ધારે છે ? કેમ જીતશે ? ”

“ ધણા લાગે તો આપણો મક્ક ! ”

“ આપણો મક્ક ! ”

“ હા ! તું શું ધારે છે ! ”

“ હું તો ધારું છું કે પેલો જીતશે ! ”

“ જે જીતે તે ખરું ! ”

“ શું જો તે જીતશે તો પ્રભાસ પાટણમાં તે કોઈ વખત
ત્રાસ વર્તીશે ”

“ જરૂર ? એમ તો થાય ? ”

“ શું કરશું ત્યારે ? ” એકે મરકરી કરતાં જણાવ્યું

“ શું કરશું ત્યારે તે વળી જે થાય તે ખરું ? ” ખીખએ
જુવાળ આપતાં જણાવ્યું

“ હારતો આપણે શું કરી શકવાના હતા ”

“ જો તો ખરો આપણો મક્ક જીતપર આવ્યો ”

“ વાહ વાહ ! જીતે તો તો ધણું સાઈ ”

આમ વાતોના તરલ તરલના ગપાટા હાંકતા હતા તેવામાં પ્રભાસ
પાટણનો મક્ક કંઈક જીતપર આવ્યો ને ગામના માણસોએ કીકી-
આરી કરી મુકી.

પણ કુદરત શું કરે છે ક્ષણ બરમાં ગમે તેવો પલટો થાય ?
અને તેનું શું થાય તેનો પ્રભુના હાથ જે ક્ષણ થતા હજારો હસે છે
ત્યારે કરોડો જણાની આંખમાંથી આંસુની ધારા પણ વહે છે તેનો
કુદરતના હાથ છે પ્રભુ શું કરશે તેની અપાર મતિ અપાર કળાતો
આ જગતમાં કોઈ જણી શકવાનું પણ નથી ”

એ હસતા માણસો ખુસાલીમાં મસ્તુલ થયેલા માણસો આંખનો પલકારો મારે ત્યાં તો પાટણનો મક્ક હેઠળ પડ્યો ને મરણ ચરણ થયો.

ત્યારથી તે જોરાવર રાજપુર રાજનો અંગરક્ષક થયો ત્યાંથી ઉચ્ચ ફરજખત પર આવીને મહેસુલ ઉધરાવવાનું કામ તેને સોંપાયું.

ધણી વખત આ કામ હાથ લીધા પછી તેની ફરીયાદો રાજ્યમાં આવતી પણ મહારાજ તેની તરફ દયાની નજર કરી છોડી મુકતા.

અને તેના પ્રતાપે તેણે શું કર્યું ? પોતાનું આગળનું વૈર વાળવા નિર્દોષ પટેલનો જીવ લીધો તેની સ્ત્રીના શ્રાપે પાટણની આબાદી જરખાદીના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ.

રાજના પ્રતાપે પ્રજા દુઃખના રોગથી પીડાવા લાગી “ મહા રાજ તથા પ્રજા ” તેમ પ્રજા પણ કુર બની ! રામરાજ્ય ! રાવણ રાજ્યમાં પલટાઈ ગયું.

જસમા ઓડણ, ઓડણ જાતની હતી છતાં પણ તેણે પોતાની જાતને સતી તરીકે ઓળખાવી ! શીયળ શું ચીજ છે ! તેની કીમત તેને બરોબર થઈ ! અને તેથી આજ સ્ત્રીઓ તેને આદર બાવથી માને છે.

સીતા-તારા-દમયંતીની હારમાં જસમાનું નામ ઉમેરાવું જોઈએ જસમા પણ પોતા ઉપર આવેલી કસોટીમાંથી તે આગળ વધી માહારાજ સીંદ્રારાજની તમામ વિશ્વાસ અને વાસના યુક્ત વસ્તુને ઠોકર મારી ! તેજ તેનો સતીત્વનો પ્રભાવ ! તેજ પ્રભાવે તે પ્રાતઃસ્મરણીય રહેવાની ! ”

આજ દેશની બાળાઓની શીયળની કીમત શું હતી તેની જાણ આ પુસ્તક પરથી વધુ પડવા સંભવ છે અને જસમા તેમને ઉજ્જવળ હાથે શુદ્ધીને થઈ પડશે તેમ માઈ માનવું છે.

જશમા ઓડણનો

ગ ૨ ઓ.

માને પાટણપુરમાં મરવી ગુજરનો ધણીર,
સાચો સખળો પેસો સોલંકી સિદ્ધરાજ,
જેને કીર્તી વ્યાપી રહી છે આ જગમાં ધણીર
તેણે લોકો કાજે ત્રાવ કુવા બંધાવીઆરે,
મોટા માનસરોવર દેવળ ધર્મ વીશાળ,
પોથી સર્વે પ્રજાને સહુ સર્વ નમાવીઆરે
તેણે પાટણ પાસે એક સરોવર આદ્યુરે,
ખોદે ખાડા ત્યાંતો માળવી ઓડ અનેક,
નાંખે ઓડણો મટોકુ માથે લખ પળુરે-
પાળે વડની ડાળે જુલે બાળક પારણેરે.
માટી લેતાં જશમા જુલાવે નિજ બાળ,
વળતાં મુખકુ પેખી જય કુવરને વારણેરે
સાદે વેષે કરતાં રાગએ દેખી પરીરે,
પાસે જમને રાગ હલે છે સુણ તું મુંદરીરે.
જીવિરાજ-માટી વહેવાને આ કોમળ કાયા કરી નથીર,
પાસે બેશીને તું રીઝવ તારૂં બાળ
ખીજી ઓડણો છો કામ કરે તારી વતીરે
જશમા-જશમા કહેછે રાગ કામ કરી ખાવુ મગેરે
મુજને ખેસી રહેતાં વાંધે અંગે રોમ,
મારા નવમા દાંડા બેઠે નવ નાંઠે કહીરે.

સિદ્ધરાજ—જશમા જંગલમાં વસવાને તું સરજી નથી રે,

મારા નગર તણે તું આવીને જો નોક,
પાટણપુરની શાલા હું પુજને થું કહું કથીરે,

જશમા—નગરે અંચારી શેરી ને ઉંચી મેડીઓરે
તેમાં માણસ આડે ચાલ્યાનો નહી માત,

જાણે ઉનાળે ઉભરાતી દેખું કીડીઓરે,

સિદ્ધરાજ—જશમા માણસ બહુ દેખીને થું ઘેઝી અનેરે

તારાં હલકા મનમાં ઉઠે લલકા ધાટ

ન કળે ખાખરની ખીસ્કોઝી સાકર રવાદનેરે

જશમા—રાજ મેઝા માણસનાં મેઝાં શહેરનાંરે,

મેઝી મઝીઓમાં બહુ મારે છે દુર્ગંધ

મેલા ઝેર તણા જીવે તે જીવે ઝેરમાંરે

સિદ્ધરાજ—જશમા રાજના દરબારોં તેં દીઠા નથીરે

તેમાં ખાજે બગીચા ખીલે પુલ ચલાખ

મોટા હોજ પુવારા ઉડે આવે જોસથીરે,

જશમા—રાજ જંગલ આગળ ખામ બગીચા ધુળ છે રે

જેવો સુરજ આગળ તારાનો ચળકાટ,

મારા જંગલની મોજો તો મોધે મૂલ છે રે,

સિદ્ધરાજ—જશમા જંગલની વાતો તું આજ વિસારજોરે.

મીઠા નરદાં ને સારંગી કેરાં સુર,

ગાયન સુણવાને કાજો તું મહેલ પધારજોરે,

જશમા—રાજ નવ રીઝું સારંગી કેરા સુરથીરે,

મેના મોર બહુ ટેવ્યા છે મુજ કાન,

વાતો કાપલના ટાકાની તો કહેતી નથીરે;

સિધરાજ—ઓડણુ આવો તો ઉતાઈ મેડી માળીએર.

રહેજો મિત્ર સહોદર સર્વ સંબંધી સાથ,
તમને પ્રિયજનો માનીને નિશ્ચિન પાળશુંરે.

જશમા—મારે ઓડણુને ઉતરવા જોઈએ કુંપડીરે.

મેડી માળે ચઢતાં મુજને આવે ફેર,

પડતાં પણુ ભાગે ને કાયા થાયે કુખડીરે,

સિધરાજ—ઓડણુ આવો તો પીરસાવું મેવા ચુરમારે,

કુલે હાથી ઘોડા ગુર્જર પતિને દાર,

તેને દેખીને હરખાશો ઓડણુ ઉરમારે,

જશમા—મારે ઓડણુને તો વાળુ જોઈએ ઘેશનારે,

રાજ શું છે મારે હવે હાથીનું કામ,

હહીં ને દુધ મળેના મારે ભુરી ભેંસનારે,

સિધરાજ—ઓડણુ માગી લ્યોને આછા સાળુ ઓઢણારે.

હીરા માણુક મોતી સોનાના બંડાર,

આવી કંચનવરણી કાયા પર શોભે ગણારે,

જશમા—જાયલ ટકશે આછા સાળુ તો ફાટી જશેરે.

નાખું ઘાસ ચણોડી કંઠી કંઠે હાર,

પહેરે કુલ તણી માળા તો પરણ્યો રીઝશેરે,

સિધરાજ—જશમા કહે તું મુજને કેવો છે તારો પાતરે.

તારા જેવી સમજી નારી જેને ઘેર,

એના જેવો સુખીઓ આ જગમા બીજો નથીરે,

જશમા—પેલો કેડ કસીને કામ કરે મારો પતિયે,

જેના મોળીયામા બહેકે છે બહુ કુલ,

જેના કોદાળીના ધાથી ધરતી ધુળતીરે,

સીધરાજ-જેને કામ કરતાં એ ન્યાળે તારા બધીરે,
એના મનમાં તારો પુરો નહીં વિશ્વાસ,
તારી જુઝ ન જાણે જશમા એ તારો બધીરે.

જશમા—રાજા સાચાને કામ લેશ નથી સંસારમાં,
મારા પત્નીને મારો સંખુલ્ય વિશ્વાસ
હું તો અન્ય જનોને બાઈ ગણી રહું બારમારે

સીધરાજ-જશમા રાણા ને રાજાને હું તાબે કંઈ રે
મોટા મહારથી પણ ન આપે સામે બોલ
તારા આગળ હું નવ અમલ મંત્રાવા આદરે

જશમા—રાજા કાયા ને માયા પર બળતુ નૃપ વરચુરે,
પ્રભુએ જીવ જોઈ છે જુદો કાયા માય
બારે જુપ તણું પણ તે પર નવ ચાલે કશુરે.

સીધરાજ-જશમા દ્રઢતા તારી દેખી વિરમય થાય છે રે,
આવી દંપતીને પણ આખર હોય વીયોગ,
મીઠ્યા આ જગના સુખ માટે મન મુજાવછેરે.

જશમા—રાજા કોઈ ન જાણે કાલે માઈ શું થશેરે.
એવી અલ્પ જીંદગી માણે આ સૌ લોક,
હી રહેણી સુખ પરલોકે પુરણ આપશેરે,

સીધરાજ-જશમા પહેલું કે આ બીજું પશ્ચિમત તાહરે ?
ઓડણ કેવો તારો સ્વામી પ્રત્યે પ્રેમ ?
મારા મ્હેલ તણું સુખ ઝુપડીએ આવી ઠયુરે

જશમા—રાજા આલોકે મારે એ પતીરે.
પ્રીતે પરણ્યા માટે છોકુ મારા પ્રાણ પ્રાણ
એના યત્ન તુ હું મુખ કદી જાતી નથી રે
એવું કદીને જશમા રોપણી લઈ પાછી ફરીરે
રાયે લીધો વળતી પાટણ કેરો પંચ,
થઈ છે જશમાના પતિવ્રતની જેને ખાતરીરે.

સતી સાવિત્રીનો ગરબો

કવી—૨૫૧ અમ્મપતી રાજની કાઠી દીકરી,
જેનું સતી શીરામણી સાવીત્રી છે નામ,
જેણે સ્વામીને છોડાવ્યો યમના પાસથીર,
જેણે સકળ જગતમા અમ્મર કીધું નામ
તેના ઉત્તમ ગુણની ગરબી ગાઓ મુંઢરીર
રાજ એક હતો ધરડો ને આંખે આંધળાર

૧

તેનું શત્રુએ લઈ લીધું રાજ્યાસન,
તેથી જંગલમાં જઈ બાંધ્યું તેણે કુંપકુંડર,
તેને સત્યવાન નામે લાડકડો તન,
કરતો માતપીતાની સેવા પુરા પ્રેમથીર.
જેની કંચનરશ્મી કાળા વાણી મીઠકીર,
મીઠા મહેરામણના જેવો ગુણ મંબીર,
ધરડાં અંધ પિતામાતની જેણે લડકડીર

૨

રેતો માતપીતાની આજ્ઞાને આધીન,
તેની સાથે વરવા સાવીત્રીએ આદ્યુરે,

૩

નારદ—ત્યાં તો નારદજી સમજાવે બાળા ઘેલકીર,
તેની સાથે વરતાં શાશે મોટી હાથ,
જોની આવરદા તો એક વરસ બાકી રહ્યોર,
માટે તો કરતી તું વગર વીચાકું કામ,
બીજા રાજકુવર રૂપાળાની સાથે વરોર.

૪

સાવીત્રી—ત્યારે સાવીત્રી બોલી નારદજી સાંભળોર,

લખિયા લેખ લલાટે મિથ્યા નહિ ચાનાર;
મહેં તો મનથી માન્યો તો પરમેશ્વર માલ્લશેર,
મ્હારો નિશ્ચય કોટી કદ્યે નહિ ફરનાર;
માટે એ વરની સાથે સગપણ માઈ કરોરે.

કવિ—જેઠ અડમપણું પુત્રીનું રાજ્યએ પછીરે,
દીધું સાયવાનની સાથે કન્યાદાન.
રૂડા રાજ્યમહેલની વસનારી વગડે વસીરે,
ત્યાગી અંબર જુનાં વસ્ત્ર કર્યાં પરિધાન;
સ્નેહે સ્વામી સસરા સાસુની સેવા સજીરે.
જેણે કઠણ ભૂમિપર પાય કદી દીધો નથીરે,
જેના પડતા બોલ ઉપાડે દાસી દાસ;
જેની કોમળ કાયા પુલ સૈયાપર લોટતીરે,
તેણે પર્ણકુટીમાં પ્રેમે કીધો વાસ;
મનથી માન્યું મારા વૈભવમાં બાકી નથીરે.
ત્યાં તો જળના રેલાસમ દિવસો ખતા હતારે.
બાળા નારદજનાં વચને કરતી યાદ;
મનમાં ભય ધરતી નવ કરતી કોને વારતારે,
મનથી ગોઠવતી શું કરવું તેના ઘાટ;
રજની દિવસ વિચારો એના એ મનમાં ચતારે.
દા'ડા ચાર રહ્યા આવરદાની અવધી તણારે;
સતીયે તે સમયે ત્યાં અન્ન જળ કીધું ત્યાગ;
જોડ્યું ચિત પ્રભુમાં ધારીને શુભ ધારણારે,
સોંપ્યું શ્રીહરિના ચરણે પોતાનું જાગ્ય,
સાવિત્રી—મારી જ્હારે ચડજો હે દિનખંડુ શામળારે !

જાણ્યું સાસુ સસરે વહુઅર સંકટ વેઠતીરે.

સાસુ સસરા—જાને માટે કરતી અળ ઉઠકને ત્યાગ;

સાણી સા માટે કારણે કંઈ કહેતી નથીરે;

કપટે કરમાઈ આ કોમળ ત્હારી કાય,

વહુઅર આ વયમાં પ્રત કરવાં યોગ્ય તને નથીરે.

૧૦

કવિ—હુઝમાં દા'ડા ચાર વિતાવ્યા પ્રત વિધિએ કરીરે,

આવ્યો સ્વામી સ્વર્ગ સિધાવા કેરા ફંન,

સાવિત્ર—આજે ના થાઉં અળગી હું મારા નાથથીરે:

કવિ—એવો નિશ્ચય કીધો સાવિત્રીએ મન,

સ્વામી સંજે રે'વા તૈયારી ખાની કરીરે,

૧૧

ત્યાંતો સત્યવાન માખાપ તણે ચરણે નમેરે.

કરમાં લઈ કોવાડો કાષ્ટ કાપવા જાય,

ત્યારે સાવિત્રી સ્વામીને છાની વિનવેરે;

સાવિત્રી—આજે વન જોવાની મુજને ઇચ્છા થાય,

માટે સંજાતે લઈ જાઓ સ્વામી મુજનેરે.

૧૨

સત્યવાન—ધીલી નારી ત્હારી છે કોમળ કાયા ધણીરે.

ત્હારી કનકલતા સરખી કાન્તિ કરમાય,

વ્હાલી વગડામા ઝાઝા કંટકને કાંકરારે;

ત્હારી પંકજ સરખી પમ પાની છુંદાય,

માટે લઈ મેલી અલબેલી ધરમાંહી રહેરે.

૧૩

સાવિત્રી—સ્વામી તમ સંજાથે જંગલ મંગળ લાગતુરે,

ધરમાં તમ વિણ મુજને ધરતી ખાવા ધાય,

હું તો પગલે પગલે પથે તમ પુઠે રહુરે;

મુજથી આપ વિના એકલહી નહિ રહેવાય,

માટે સંજાથે લઈ જાઓ સ્વામી મુજનેરે.

૧૪

સત્યવાન—નારી બે મુજ સંજે આબ્યાની ધમ્મ કરોરે,
 આરા મજો જમને માતપિતાની પાસ,
 આરા આમે તો ચતુરા ચાલો મુજ સંજમારે;
 બહાલી વડિલ જનોની આરા નવ લોપાય,
 લખિયું રાત્ર પુરાણે જણો ડો સરવે તમેરે. ૧૫

કવિ—આરા માગીને આલ્યાં આનંદે દપતીરે,
 પંથે કરતાં પ્રેમે વિધવિધ વાન વિચાર,
 મુખ મલકાવે પણ સાવિત્રીને ચિન્તા અતીરે;
 રાખે પળ પળ પોતે સ્વામીની સંભાળ,
 મનમાં ધીરજને ધારે સંભારે શ્રીહરીરે. ૧૬
 આબ્યાં માઠા વનમાં નરનારી બે સાથમારે,
 વીણ્યાં પુલ અને ફળ ધમ્મજની અનુસાર,
 વળતી કોવાડો લાધો પોતાના હાથમારે;
 લાગ્યો કાષ્ટ કાપવા સત્યવાન તે વાર
 એનો આવરદાતો તે સમયે પૂરો થયોરે. ૧૭
 લાગ્યો શાક ધણો ને અંજો લાગ્યાં ધુળવારે,
 આબ્યા તમ્મર ને રૂંધાયા પ્રાણ,

મુકી કાષ્ટ કાપવા આબ્યા સાવિત્રી કનેરે;

સત્યવાન—બહાલી ઓચિન્ત્રી આવે છે તનમાં વાણ,
 સાણી નહિ સમજતું દુઃખ ધણું ચાતું મળેરે. ૧૮

સાવિત્રી—મારા નાથ તમારા સંકટ હરજોશ્રીહરીરે,
 તમને કુળદેવી વનદેવીની રક્ષાય,
 ધરમં માતપિતાની સેવાના પુણ્યે કરીરે;
 બહારે આવીને વિશ્વેશ્વર કરશે રક્ષાય,

કવિ—એવું કહીને બેઠી મસ્તક બોળામાં ધરીરે.

૧૬

ત્યાં તો યમરાજ આવી સામા ઉભા રહ્યારે,

જેને વસ્ત્ર તથો દીસે છે રાતો રંઝ,

જેને માથે છે મુગટ ને કુંડળ કાનમારે,

દેખી સાવિત્રીને કાચે ઉપજ્યો કંપ,

તો પણ ધીરજને ધારી બોલી તે સુંદરીરે.

૨૦

સાવિત્રી—કહે છે સાવિત્રી છો કોણ તમે સાચું કહોરે !

નકકી લાગે મુજને દેવ તથા અવતાર,

આવ્યા શા માટે ને શું કરવા મનમાં ચહોરે !

મારા મનમાં થાયે શંકા અપરંપાર.

કવિ—એવું બોલી શિર નમારી સાવિત્રી રહીને.

૨૧

યમરાજ—હું તો છું યમરાજ સાંભળ ઓ શાશ્વી સતીરે !

આવ્યો છું ત્હારા સ્વામીને સેવા કાજ,

એની આવરદાની આજ અવધ પૂરી ચતીરે;

ત્હારા સ્વામી પરનો સ્નેહ વે વિસાર,

કવિ—નાંખી પાશ પકડિયો સૂક્ષ્મ દેહ એવું કહીરે.

૨૨

દેખી બંન્નાયેલો સ્વામી કરા દેહનેરે,

સતીએ તે સમયે કરવા માંડયું કલ્પાંત,

સાવિત્રી—બાંધીને ક્યાં લઇ ગયો છો મારા નાથનેરે !

કવિ—એવું કહીને દીધો યમરાજને સાદ,

આત્મા પડછાયાની પેઠે પાછળ સુંદરીરે.

૨૪

યમરાજ—બોલ્યા ત્યાં યમરાજ સાંભળ હે શાશ્વી સતીરે !

જન તું પાછી ત્હારા આશ્રમમાં આવાર,

તારા સ્વામીની કર અંતક્રિયા વિધિયે કરીરે;

જેથી થાયે એના જીવ તણો ઉધ્ધાર,
નારી નાહક મમ કરવાથી ફળ કશુંએ નથીરે. ૨૪
માવિત્રી-ખોલી સાવિત્રી મુણો યમરાજ વિનતીરે,

મારા નાથ વિના પાછી નહિ ફરનાર,
જ્યાં લમ્બ જશો ત્યાં આવું પણ સંગ તજી નહિરે,
સ્વામી વિના છે મુનો સધળો છે સંસાર
જાતાં એકલહી ધર જીવ્યાથી મરવું બલેરે. ૨૫

પુણું યમરાજ હું ઉતર આપો મુજનેરે,
જગમાં નરનારીનો સત્ય સંબંધ મનાય,
પણુ જો આંધીને લમ્બ જાશે મ્હારા નાથનેરે,
મારો પતિવ્રતા ધર્મ કેમ સચવાય,
તેનો ઉતર આપીને વળતી ડગલું ભરોરે. ૨૬

યમરાજ-શાણી અમૃત સરશી વાણી ત્હારી સાંભળીરે,
મ્હારા અંતરમાંહી ઉપજે છે અનુસાર,
ત્હારી ઇચ્છામાં આવે એવું એ સુંદરીરે !
ત્હારા સ્વામીના જીવિત વિણ ખીજું માગ.
ત્હારી ઇચ્છા પુરણ કરવા હું ઉભો અહીંરે, ૨૭

સાવિત્રી-મ્હારા સસરા છે ધરડા ને આંખે આંધળાંરે,
ત્હેની રત્નસમી ખે આંખો સારી થાય
આવે સજ સુરજનાં સરખું બને આંખમાંરે,
અંજે વૃધ પણાનું દુખ કદી નવ થાય

કવિ--એવું ખોલીને સાવિત્રી કરજોડી રહીરે. ૨૮

યમરાજ-ત્હારા સસરાની આંખો નારી સારી થશેરે,
વધશે સુરજના સરખું આંખોનું નુર,

તહેનો વૃધપણ્ણની પીડા સધળી વામશેરે,

માટે જા પાછી પુત્રિ આવી બહુ દુર

ઝાઝૂં ચાલ્યાથી એ શાણી શ્રમ તુજને થશેરે; ૨૯

સાવિત્રી—બોલી સાવિત્રી કરજોડી ચમરાજ સુણોરે,

મ્હારે વસવું જોઈએ સદાય સ્વામી પાસ,

મુજને શ્રમ નવ લાગે સ્વામી અંગે આવતાંરે

સ્વામીથી દુર વસતાં તનમાં પ્રગટે ત્રાસ

જગમાં નાથ વિના નારીનું જીવ્યું ધીક છે રે. ૩૦

તમને જોતાં ચમરાજ શ્રધ્ધા મુજને થતીરે,

મ્હારો મનમાં ધમ્ધા પ્રેરત કર્યાંતી ચાય.

શાણ્ણાઓ કે છે કરવી સજ્જનની સંગતીરે:

તે તો પુર્વ જન્મના પુણ્યેથી બંધાય;

સજ્જનની સંગીતનું ફળ મિથ્યા જાતું નથીરે. ૩૧

ચમરાજ—ગાત્રી વાણી ત્સારી અમૃત સરખી લાગતીરે,

મ્હારા અંતરમાં ઉપજાવે છે અનુરાગ,

ત્હારા સ્વામીના જીવિત વિના બીજું ફરીરે,

મ્હારી પાસેથી પુત્રી મનગમતું માગ,

ત્હારી ધણી પુરણ કરવા હું ઉભો અહીરે ૩૨

સાવિત્રી—મ્હારા સસરાજીનું રાજ્ય દબાવ્યું દુશ્મનેરે

તેથી કાપો છે વગડામાં આવી વાસ

તેનું રાજ્ય મળેલું સરવે પાછું સાંપડેરે

નિત્યે ધર્મ રહે અંતરમાં પુરી વાસ;

કવિ—એવું બોલીને સાવિત્રી કરજોડી રહીરે. ૩૩

ચમરાજ—પુત્રી સસરા ત્હારા રાજ્ય મળેલું પામશેરે.

મળશે મન મમતા વેળવ એ જાણી નાર !
 લેની ધર્મ વિષે દૃઢ શ્રદ્ધાની શૃદ્ધિ મશેર;
 પાછી વિચર દવે પુત્રી નવ કરતી વાર,
 ત્હારી દેહે દુઃખ થશે એ કુળવંતી સતીરે !

૩૪

સાવિત્રી—મ્હારા દુઃખ વિષે આકી શી ? યમરાજ કહેરે,
 મ્હારી નજરે બંધાયેલા દેખું નાથ,
 મ્હારે શું સુખ જોમવવાને જાવું આશ્રમેરે,
 સુખમાં દુઃખમાં પણ રેવું સ્વામીની સાથ,
 મ્હારે સ્વર્ગ તણાં સુખ શું કરવાં સ્વામી વિનારે.
 રાખો સકળ જન્મતને નિયમ મહીં નિત્યે તમેરે;
 આપો કર્મ તણાં ફળ સર્વેને તત્કાળ,
 રાજ રંક શત્રુને મિત્ર બોલો સરખા તમેરે;
 તેથી નામ તમારું ધર્મરામ કહેવાય,
 શરણે આવેલાંનું સંરક્ષણ કરતા તમેરે.

૩૫

૩૬

યમરાજ—જાણી વચનો ત્હારાં અંતર મ્હાફે ઠારતારે,
 જેવી તરસ્થાને પાણીથી તૃપ્તિ થાય.
 પુત્રી ના શરમાતી મ્હારી પાસે માંગતારે;
 ખીલું ત્હારા સ્વામીના જીવિત સિવાય
 ત્હારી ધન્યતા પુરણ કરવા હું હોમો અહીરે.

૩૭

સાવિત્રી—મ્હારા તાર તણું ધર પુત્ર વિના સુખું દીસેરે,
 લેને આપો અભિયસ સો પુત્રો યમરાજ,
 તેના વંશ તણી આ વિશ્વ વિષે કીર્તિ વધેર;
 મારાં માતૃપિતાનાં સંકટ સરવે જાય,

કવિ—એવું બોલીને સાવિત્રી કરજોડી રહીરે.

૩૮

યમરાજ—તહારા તાન તણે ધર ગુણીયલ સો પુત્રો યશેરે,
માશે દશે દીસામાં સંસ તણો વિસ્તાર;
તહારાં માતપિતાનાં સંકટ સર્વ ટળી જશેને,
મુજને આપ્યું તહારી ઇચ્છાની અનુસાર,
આવી દુર ધણે પુત્રી જા તું પાછી હવેરે.

૩૯

સાવિત્રી—મહારા સ્વામીની સંગે હું તો ક્યાં દુર છુંરે,
મારું મન તો દોડે છે એથી પથ દૂર,
સ્વામી સંગે રે'વું એ બૂધણુ સતીઓ તણુરે;
ત્યાગી કાયાને છાયા ક્યાં જાયે દુર,
સ્વામીના વિરહે સતીઓનું જીવ્યું દોહલુરે.

૪૦

રાખે પુણ્ય ભરોસો સજ્જનો જગના જનોરે,
વિનતી કરતા સજ્જનનો રાખી વિશ્વાસ,
સત્રુ મિત્ર સદા સરખા માને છે સજ્જનોરે,
આવે નહિ સુરજમાં અંધારાનો ભાસ,
સજ્જનની સજ્જનતા કદીયે પલટાતી નથીરે.

૪૧

યમરાજ—તહારાં વચનો સાણી અમૃતથી પણ મીઠકારે,
મુજને તે સાંભળતાં આવે પ્રેમ અથાગ;
મહારી પાસેથી વરદાનો તહારા હિતનારે;
તહારા સ્વામીના જીવિત વિષુ બીજાં માગ,
તહારી ઇચ્છાને આધીન બની હોશો અહીરે,

૪૨

સાવિત્રી—મુજને આપો તો યમરાજ માથું એટલુંરે,
 મહારા સ્વામીથી સો પુત્રો મુજને થાય,
 મહારા કુળનું આ જગમાંહી માન વધે ધણુંરે,
 મહારી વડીલ જનોના ચરણે પ્રીતી થાય,
 એવું બોલીને સાવિત્રી કરજોડી રહીરે.

૪૩

યમરાજ—તુંજને તેજસ્વી સો પુત્રો ઓ બાળા થશેરે,
 તહારા કુળનું ઝાઝું વધશે જગમાં માન
 તહારી વડીલ જનોના ચરણે પ્રીતી વધશેરે.
 માટે જા પાછી ધર તું થાશે હેરાન,
 એવું બોલીને યમરાજ લાગ્યા ચાલવારે,

૪૪

સાવિત્રી—બોલી સાવિત્રી સુણો યમરાજ વિનતીરે,
 આપો ઉત્તર મારા પ્રશ્ન તણો આ વાર,
 મોટા માણસનાં વચનો મિથ્યા જાતાં નથીરે;
 બોલ્યું અણબોલ્યું મોટા જનનું નવ થાય,
 જાણે પ્રાણ પરંતુ વચન થકી ફરતા નથીરે;

૪૫

થાવા સો પુત્રો વરદાન તમે આપ્યું મનેરે,
 તે તો કેમ કરીને સત્ય થશે મહારાજ,
 બાંધી લઈ જવા ધારો છો મારા નાથનેરે,
 પણશે કેમ કરીને વચન તમારું આજ,

કવિ—એવું બોલીને સાવિત્રી કરજોડી રહીરે,

૪૬

યમરાજ—પુત્રી ધન્ય ત્હને સાચો છે નિશ્ચય તાલ્લશરે,
 બાળા ત્હેં મુજને વચ્ચે બાંધ્યો આ વાર,
 આજે નિશ્ચયના બળથી ત્હેં વશ મુજને કર્યોરે;
 હો આ છોકરું છું પુત્રી તારો ભરથાર,
 પામ્યો વર્ષ ચારસોનું આયુષ તારો પતિરે,

૪૭

મહારાં સો વરદાનો ફળશે તુજને હે સતીરે,
 જગમાં ધર ધર નરનારી ગુણ ત્હારા ગાય !
 પામી સુખ જગતમાં અંતે થાશે સુ ગતિરે;

કવિ—એવું કહીને અંતરધ્યાન થયા યમરાય;
 વાગ્યા દેવ હુંદુભી પુષ્પ તરૂં વૃષ્ટિ થઇરે.

૪૮

વળતી આવ્યાં આશ્રમાં સંગાથે દંપતી રે,
 સતીના અંતરમાં આનંદ અતી વિભરાય,
 સહુને વીતકની વાતો વિસ્તારતી કહીરે;
 પ્રેમે લાગ્યાં બન્ને વડીલ જનોને પાય,
 આપે અંતરની આશીષો સૌ નરનારને રે.

૪૯

સરવે વરદાનો યમરાજનાં સાચાં થયારે,
 મળિયા વૈભવ સધળા પામ્યાં સુખ તમામ,
 અંતે શ્રીહરૂંને શરણે વસીને સુખીયાં થયારે,
 બોલો જય જય કહે છે મિત્ર બુલાખીરામ,
 ગાતાં શીખતાં સરવે સહવર્તનશાળી થજોરે.

૫૦

સમાપ્ત.

ધી ઇઝી સેલ્ફ

ઈંગલીશ ટીચર

ભાગ ૧-૨.

ઇંગ્રેજી શીખવાનું આ બહુજ સરળ અને સરસ પુસ્તક છે. આ પુસ્તક એક સારા વિદ્વાન મી. ત્રંબકલાલ સિવશંકર ત્રિવેદી એમ. એ. ને હાથે લખાયેલું છે, જેઓ એક સુપ્રસીદ્ધ શાળાશાસ્ત્ર છે અને તેમણે પોતાના લાંબા અનુભવથી ઇંગ્રેજી શીખવા સારા આ સહેલું અને સરળ પુસ્તક લખ્યું છે, આમાં ૩૨ પ્રકરણ આપવામાં આવ્યા છે જેમાંથી ફક્ત ૬ પ્રકરણજ શીખવાથી કોઇપણ માણસનું સરનામું અને મામતું નામ ઇંગ્રેજીમાં પોતાની મેળેજ લખી શકે છે. જે માણસોને બહુવાને! થોમ નાની ઉંમરમાં કેટલાંક કારણોથી ન આવ્યો હોય તેવાઓ સારા તે આ પુસ્તક એક કીમીયારૂપ છે. આવાં નકલી પુસ્તકો ઘણાં નીકળ્યા છે જેથી ધી ઇઝી સેલ્ફ ઇંગલીશ ટીચરએ નામ ખરોખર વાચી પુસ્તક ખરીદ કરશે. કાગળ તથા છપાઇ બધી સ્વચ્છ છે છતાં કીમત દરેક ભાગની રૂ. ૧૥ મુજબ કુલ રૂ. ૩૨) અને બામ સાથે લેનારને રૂ. ૨૥ પોસ્ટેજ ભુલું.

મળવાનું ટેકાણું

બુકસેલર મંગળદાસ જોષીતારામ.

રીચીરાહ અમદાવાદ.

આશુક માશુક ના પ્રેમ પ્રસંગોથી ભરપુર

પ્રવીણસાગર.

ગુજરાતી ડીકા સહિત. આ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ સ્વસ્થાન રાજકોટ-
કેલાસવારી મહારાજાધિરાજ શ્રી મહેરામણજીએ પોતાના નિપુ
સહાયકોની સમ્મતિથી સં. ૧૮૩૮ માં રચેલો છે. ગ્રંથ એટલી બધી
ચતુરાઈથી ભરપુર છે, કે તેણે લાપાતા નામાંકિત અને ચતુર કવિ
ગેનાં મન હારી લીધાં છે. આખો ગ્રંથ આશુક માશુકની ખરેખર
પ્રેમ મહીમાથીજ વર્ણવેલો છે સાથે નાયક નાયકાના ભે
નાડીપરિક્ષા, અશ્વપરીક્ષા, શુકનાવલી, રણસંગ્રામની પડિતાઈ
રાજનીતિ, અને વિદ્યા, રાગ, તેની ઉન્નતિ, વિરહાલાપ,
ઈશ્વરભક્તિ સાથે અષ્ટાંગ યોગનું નાનાવિષ અસંકારથી રસમય
બાણીવડે સવૈયા, કવિતા, છંદા, આદિ અનેક છંદથી વર્ણવેલું છે,
કુકામાં જેમ કહાવણ તમે જે મંચા રાખીએ તે તેને મળે છે, તેમ
આ ગ્રંથમાંથી ભોગ વિદ્યાસ પામશે, યોગીજનો યોગ વિદ્યાને પામશે,
તેમજ પ્રેમીજનો પ્રેમત્રીજાને પામીને મનમાં હર્ષ લાવશે, કવિઓ રસ
અસંકાર અને છંદને પામશે ચતુર પુરુષો ચતુરાઈને પામી રાજ થશે
આ મનોહર ગ્રંથના નાયક પ્રવીણ તે રાજકુંવરી સુગનળ્ય
અને સાગર તે રાજકોટના ઠાકોર મહેરામણજી છે સંપુર્ણ ૮૪
લેહેરો ૧૦૪ ચિત્રકાવ્ય સહિત પૃષ્ઠ ૮૭૫ સોનેરી બીલ્ડન
ખંડા સહિત કિંમત રૂ. ૮-૦-૦ પોસ્ટેજ ૧૦ આના જુદા.

મળવાનું કેકાણું :-

બુકસેલર મંગળદાસ જોઈતારામ

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

